

TARİH VE TARİHÇİ

Abbasi Halifesi el-Muktefi Liemrillah'ın Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetini Sonlandırma Teşebbüsleri Bağlamında Irak Selçuklu - Abbasi İlişkileri, Bikemza Savaşı (549/1154) ve Bağdad Kuşatması (552/1157)

Iraqi Seljukid - Abbasid Relations in the Context of the Attempts of the Abbasid Caliph al-Muktafi li Amr Allah to End the Seljuk Domination in Iraq the Battle of Bikemza (549/1154) and Siege of Baghdad (552/1157)

Kemal TAŞCI*

Yeliz AYDIN*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
21.11.2023	22.12.2023	31.12.2023	Araştırma Makalesi

Atıf/Citation: Taşcı, Kemal – Aydın, Yeliz, “Abbasi Halifesi el-Muktefi Liemrillah'ın Irak'ta Selçuklu Hâkimiyetini Sonlandırma Teşebbüsleri Bağlamında Irak Selçuklu - Abbasi İlişkileri, Bikemza Savaşı (549/1154) ve Bağdad Kuşatması (552/1157)”, *Tarih ve Tarihçi*, 2 (2), 2023, s.114-144.

ÖZET

Irak Selçuklu sultanı Mesud'un vefatının ardından tahta geçen Melikşah'ın devlet işleri ile alakadar olmaması üzerine Emîr Hasbey Belengiri, Irak Selçuklu Devleti adına siyasî arenada söz sahibi oldu. Abbasi halifesi el-Muktefi Liemrillah, Melikşah saltanatı döneminde artık harekete geçme zamanı geldiği düşüncesi ile Tikrit, Hille, Vasit şehirleri üzerine asker sevk ketti. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Emir Hasbey Belengiri, Melikşah saltanatının devletin bekası için tehdit oluşturduğu kanaatine varınca Sultan Melikşah azlettilerilerek yerine Huzistan'da bulunan Melik Muhammed, Hemedan'a getirilerek Irak Selçuklu Devleti tahtına çıkarıldı. Sultan Muhammed dönemi melik isyanlarına ve bu isyanlara halifenin bizzat destek verdiği mücadele ortamına sahne olmuştur. Halife el-Muktefi Liemrillah'ın Irak bölgesinde Selçuklu aleyhinde gelişip genişlemesi sonucunda iki taraf arasında savaş kaçınılmaz olmuştur. Neticede yaşanan Bikemza Savaşı ve ardından başarısızlıkla sonuçlanan Bağdad kuşatmasının akabinde Irak Bölgesinde Selçuklu gücü kırılırken Abbasi halifesinin hâkimiyeti kesinlik kazandı.

Anahtar Kelimeler: Irak Selçukluları, Abbasi Hilafeti, el-Muktefi, Sultan Muhammed, Bağdad, Irak, Bikemza.

---

* Dr. Öğretim Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Erzincan/TÜRKİYE, atsizkema@gmail.com, ktasci@erzincan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3600-1705.

* Doktora Öğrencisi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzincan/TÜRKİYE, yelizaydinn61@gmail.com, yeliz_ay61@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5017-2551.

ABSTRACT

Amir Hasbey Belengiri had a say in the political arena on behalf of the İraqi Seljukid State, as Malikshah, who came to the throne after the death of the İraqi Seljukid Sultan Masud, was not involved in state affairs. The Abbasid caliph al-Muktafi Li Amr Allah sent soldiers to the cities of Tikrit, Hille and Wasit, thinking that it was time to act during the reign of Malikshah. While all these developments were taking place, Amir Hasbey Belengiri came to the conclusion that the reign of Malikshah posed a threat to the survival of the state, and Sultan Malikshah was dismissed and Malik Mohammad, who was in Khuzestan, was brought to Hamadan and ascended to the throne of the İraqi Seljukid State. The period of Sultan Mohammad witnessed the malik rebellions and the struggle environment that the caliph personally supported these rebellions. As a result of the development and expansion of the Caliph al-Muktafi Li Amr Allah in the İraqi region against the Seljukids, war between the two sides was inevitable. After the Battle of Bikemza and the unsuccessful siege of Baghdad, the dominance of the Abbasid caliph became certain while the Seljukid power was broken in the İraq Region.

Keywords: İraq Seljukids, Abbasid Caliphate, al-Muktafi, Sultan Mohammad, Baghdad, İraq, Bikemza.

Giriş

İrak Selçuklu sultanı Mes‘ûd’un veliâht tayin ettiği yeğeni Melikşâh¹, Sultân Mes‘ûd’un 1 Receb 547/2 Ekim 1152 tarihinde ölümü üzerine Emîr Hasbey / Arslân Bey Belengiri tarafından Irak Selçuklu Devleti tahtına çıkarılması Irak Selçuklu Devleti - Abbâsî Hilâfeti ilişkilerinde yeni bir dönemin başlamasına neden oldu. Irak’taki Selçuklu hâkimiyetini sonlandırmak isteyen Abbâsî halifesi el-Muktefi Liemrillâh (المقتفى لأمر الله) için bu kaçırılmayacak bir fırsat olarak telâkki edildi.²

¹ İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, trc. Ahmet Ağrakça- Abdülkerim Özaydın- Zülfikar Tüccar, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016, s. 217; İbnü'l-Verdi, Ebü Hafs Zeyneddin Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekri el-Kureyşi eş-Şâfi el-Maarrî (749/1349), *Târihu İbnü'l-Verdi (Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l Beşer): Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular, İbnü'l-Verdi'nin Târih'inde Bulunan Selçuklularla İlgili Kayıtlar*, trc. Mustafa Alican, Kesit Yayınları, İstanbul 2014, s. 92; Clifford Edmund Bosworth, “The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)”, *The Cambridge History of Iran, V - The Saljuq and Mongol Periods*, nşr. John Andrew Boyle, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 175; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014, s. 310.

² İbnü'l-Ezrak Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fârikî (577/1181), *Târihu Meyyâfârikîn ve Âmid: Meyyâfârikîn ve Âmid Târihi (Artuklular Kısmı): Târihü'l-Farikî*, trc. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992, s. 94; Zahîreddin Nişâbüri (582/1187), *Selçuknâme*, trc. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Kitap, İstanbul 2018, s. 41; İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cemâleddin el-Bağdâdî (597/1201), *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk, Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebü'l-Ferec İbnu'l-Cevzi İçinde*, trc. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 217-218; Hamdullâh Müstevfi b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr Kazvîni (750/1350), *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, nşr. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015, s. 191; Kazvîni, Hamdullâh Müstevfi b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750-1350), *Târih-i Güzide*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s. 367;

Sultân Mu'ineddîn Melikşâh b. Mahmûd, kaynakların belirttiği üzere bezm ve eğlence ortamını seven, devlet işleri ile ilgilenmeyen silik bir karaktere sahipti ve bu yüzden Selçuklu Devleti tahtına geçtiği andan itibaren devletin idaresi tümüyle Emîr Hasbey Belengirî kontrolüne geçti.³ Sultân Mes'ûd gibi muktedir bir sultânın halefi olarak Irak Selçuklu Devleti tahtına son derece zayıf bir karakterin çıkması otorite boşluğunun doğmasına bu durum da beraberinde Irak bölgesi başta olarak, Irak Selçuklu Sultânlığı'na tâbi diğer bölgeler de iç karışıklık ve mücadelelerin vuku bulmasına ve bu durum da devletin bekasının sarsılmasına neden oldu. Irak Selçuklu Devleti'nin ayağının tökezlemesini iştahla bekleyen Halife Muktefi Liemrillâh bu isyanların çoğunun hem zuhur etmesine hem de teşmil edilip yayılmasını desteklemeyi Abbâsî Hilâfeti'nin umumî Selçuklu siyasetine meşrû bir siyasî manevra olarak değerlendirdi.⁴

Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016, s. 204; Şebânkâreî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1358?), *Mecma'u'l-Ensâb fit-Târih (Hânedanlar Târihi)*, trc. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 91; Mîrhând, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498), *Târih-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, trc. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 221; Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah (1113-1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül-Ahbar Fi Vekay-il Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-ı Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, trc. Ali Öngül, Kabalcı Yayıncılık, İstanbul 2017; s. 311; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013, s. 80; Ali Sevim - Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 328; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310; Murat Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018, s. 107-108; Murat Öztürk, "Selçuklu Emiri Hasbeg b. Belengirî", içinde, Işın Demirkent Anısına, nşr. Abdülkerim Özyayın - vd., Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008, s. 468; Hasan Akyol, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, nşr. Refik Turan, Grafik Yayınları, Ankara 2012, s. 182; Adnan Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi (548/572-1153-1176)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 14; Yeliz Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan 2018, s. 198; Faruk Sümer, "Has Bey", *DİA*, 16, s. 272; Faruk Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", *DİA*, 30, s. 550.

³ Râvendî, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, trc. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 241; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 205; Kazvîni, *Târih-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, trc. Göksu, s. 88; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 367; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 222; el-Hüseynî el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, trc. Mehmet Çalıskan, Selenge Yayınları, İstanbul 2020, s. 136; İbnü'l-Verdî, *Târihu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, s. 92; Reşideddîn Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), *Cami'ü't-Tevârih; Selçuklu Devleti*, trc. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010, s. 221; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb fit-Târih (Hânedanlar Târihi)*, s. 91; Hüseyin Kayhan, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001, s. 197; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310; Coşkun Alptekin, "Irak Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 316; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 14; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 198; Sümer, "Has Bey", s. 272.

⁴ Karl Vilhelm Zetterstéen, "al-Muktafi li-Amr Allah", *EP*, VII, Leiden - New York 1993, s. 543; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 167, 175;

Abbâsî halifesi el-Muktefî Liemrillâh⁵ Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd'un hükümdarlığı döneminde Bağdâd (بغداد)⁶ üzerine saldırıda bulunan asî emirler karşısında şehri korumak adına Selçuklu sultânından müsaade alarak, tâbîlik durumuna aykırı olmasına rağmen kuvvet toplamıştı. Yine bu taarruzları gerekçe göstererek şehrin surlarını tadil ve ikmal ettirmiş ve sur önlerine büyük hendekler kazdırarak bir takım savunma tedbirleri almıştı. Bunlara ilaveten Halife el-Muktefî Liemrillah, Abbâsî Hilâfeti hizmetindeki Türk kökenli askerlere itimat etmediği için Türk gulâmlardan ziyade gayrimüslim Rum ve Ermeni köleler toplayarak hilâfet ordusunu bu unsurlarla güçlendirmeye çalıştı.⁷ Irak Selçuklu Sultânı Mes'ûd'un çeşitli isyanlar ile mücadele ettiği dönemde Halife el-Muktefî Liemrillâh, Irak da şehirlere yeni valiler tayin etmek suretiyle bu bölgeyi kontrolü altında tutmuş, bunu yeterli bulmayarak dört bir yana gözcüler koydurup casuslar yerleştirmiştir. Halife el-Muktefî Liemrillâh bu hazırlıkları yaparken onu bu konuda bizzat destekleyerek cesaretlendiren vezîri Ebû'l-Muzaffer Avneddîn Yahyâ b. Muhammed İbn Hubeyre (ابن هبيرة) eş-Şeybânî ed-Dûrî el-Hanbelî (560/1165) olmuştur.⁸ Halife Muktefî Liemrillâh, Sultân Mes'ûd'un vefat etmesi ve yerine tahta devlet işleri ile alakası olmayan Sultân Melikşâh'ın çıkması ile dünyevî hâkimiyeti geri kazanabilmek adına aradığı fırsatı bulduğuna inanarak Irak-ı Arab'da mevcut olan Selçuklu hâkimiyetine son vermek amacıyla vezîri İbn Hubeyre'nin de teşvik ve telkini ile askerî hazırlıklara vakit kaybetmeden başladı. Bu cümleden olarak Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd'un öldüğüne dair haber hilâfet merkezi Dâru's-Selâm (دار السلام)/Medînetü's-Selâm (مدينة السلام) şeklinde tavsif ve tesmiye edilen Bağdâd'a ulaşınca, Abbâsî

Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları", *Türkler*, IV, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 789; Hüseyin Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti, 10 - Selçuklular*, nşr. Yusuf Ayönü - Mehmet Ersan, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 158; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197; Hüseyin Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", *Yeni Türkiye, XX/84 - Ortadoğu Özel Sayısı - III*, Ankara, 2016, s. 79; Ali Öngül, *Irak Selçukluları*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2017, s. 73; Kemal Taşçı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, nşr. Halil İbrahim Gökbörü, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s. 407; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 182.

⁵ İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmatü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer)*, s. 86-87; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 291-292; Karl Vilhelm Zetterstéen, "Muktefî", *İA*, VIII, s. 576; Abdülkerim Özaydın, "Muktefî Liemrillâh", *DİA*, 31, s. 145-146.

⁶ Abdülazîz ed-Dürî, "Bağdad", *DİA*, 4, s. 425-433; Bilal Mohammed Kannas, *Selçuklular Zamanında Bağdad Şehrinin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2021.

⁷ Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 127; Ma'an Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye fî İstiâ'deti Nufûzihâ'z-Zemenî (H. 544-560/M. 1149-1170)", *Mecelletu Câmi'atu Ummu'l-Kurâ li 'Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Luğati'l-'Arabîyye ve Âdâbihâ*, XVIII/37, Cumâdi's-Sânî 1427/2006, s. 322.

⁸ Karl Vilhelm Zetterstéen, "İbn Hübeyre", *İA*, V/2, Eskişehir 1997, s. 757; George Makdisi, "İbn Hubayra", *EP*, III, Leiden - London 1986, s. 802-803; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 167-168; Hüseyin Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", *Türkler*, IV, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 675; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197-198; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 322; Öztürk, "Selçuklu Emiri Hasbeg b. Belengiri", s. 469; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 198-199; Mehmet Aykaç, "İbn Hübeyre, Ebû'l- Muzaffer", *DİA*, 20, s. 82-83.

halifesi el-Muktefî Liemrillâh hiç zaman kaybetmeden Irak'ta görevli Selçuklu devlet erkânının bahusus Irak Selçuklu sultânının Bağdâd'daki emvâl ve emlâkine el koyarak müsadere ettirdi.⁹

Halife el-Muktefî Liemrillâh'ın tacizlerine direnemeyen Irak Selçuklu Devleti'nin Bağdâd Şahnesi/Şihnesi (شحنة)¹⁰ Mes'ûd el-Bilâlî (مسعود البلالى), Irak Selçuklu Devleti'nin merkezi olan Hemedân (همدان)'dan destek birlikleri gelmemesi üzerine halifeye direnemeyerek Bağdâd'dan ayrılıp Tikrît (تكريت)'e gitmek zorunda kaldı. Bu durum Halife el-Muktefî Liemrillâh için Mes'ûd el-Bilâlî'nin yokluğunda Hille (حله) Kûfe (كوفه), Vâsıt (واسط) ve Basra (بصرة)'nın ele geçirilmesi için muazzam bir fırsat olarak değerlendirildi.¹¹ Hilâfet vezîri İbn Hubeyre'nin aldığı tedbirler sayesinde Bağdâd şehri Selçuklulardan temizlenerek tamamen Abbâsî halifesinin denetimi altına girdi.¹² Abbâsî halifesinin bu hareketi üzerine Sultân Melikşâh, Emîr

⁹ İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid: Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*, s. 93; Hüseyin Ahmed Emîn, *Târîhu'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, Nuşûrâtü'l-Mektebetü'l-Ehliyye, Bağdâd 1385/1965, s. 111; Abdunna'im Muhammed Hasaneyn, *Îrân ve'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût 1402/1982, s. 131-132; Zetterstéén, "al-Muktafi li-Amr Allah", *EF*, s. 543; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 167; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 197; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 789; Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 675; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 79; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 73-74; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 108; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 322; Vanessa Van Renterghem, "Social and Urban Dynamics in Baghdad During the Saldjûk Period (mid. XIth - mid. XIIth C.)", *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medinetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, (İstanbul, 7-9 Kasım 2008), I, nşr. İsmail Safa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 175; Halil İbrahim Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, Aralık 2017, s. 46, 54.

¹⁰ Selçuklu devlet teşkilatında şehir ya da bir bölgenin emniyet, asayiş ve askerî idaresinden mes'ûl olan devlet görevlisi hakkında tahsilat için bkz. Erdoğan Merçil, "Şahne", *DİA*, 38, İstanbul 2010, s. 292-293; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi ve Şahnelerin Taht Kavgarlarındaki Rolü", *Kitaplara Vakfeden Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, I, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 477-504; Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi", *XVIII. Türk Tarih Kongresi, II - Selçuklu Tarihi Medeniyeti: Tarih, Şehir ve Mimari*, (Ankara, 1-5 Ekim 2018), nşr. Semiha Nurdan - Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 9-28; Abdurrahman Acar, "Selçuklu-Abbâsî Halifeliği İlişkilerine Genel Bakış", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti, 6 - Abbâsîler, II*, nşr. Nahide Bozkurt - Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 463.

¹¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-'Ümem ve'l-Mulûk*, s. 237; İbnü'l-Ezrak, *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid: Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı)*, s. 93; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, s. 218; Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır b. Ali Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, trc. Necati Lûgal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 91-92; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 313; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 74; Hasaneyn, *Îrân ve'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 141; Tülay Yürekli, "XI. Yüzyıl Ortalarından Moğol İstilasına Kadar Tikrit", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4/1, (Nisan 2018), s. 68; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Pınar Kaya Tan, "Tecâribü's-Selef'e Göre Irak Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki İlişkiler", *Şarkiyat Mecmuası*, 40, (2020), s. 227; Özaydın, "Muktefî Liemrillâh", s. 145; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158.

¹² Zetterstéén, "İbn Hübeyre", s. 757; Zetterstéén, "al-Muktafi li-Amr Allah", s. 543; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 167; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 198; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 79; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*,

Salârgird'i Hille'ye hâkim olması için görevlendirdi. Fakat Mes'ûd el-Bilâlî'nin emîr Salârgird'i bertaraf ederek Hille'ye sahip olması Bağdâd sahiplerini Hille üzerine sefer düzenlemeye yöneltti. Zira Bağdâd'dan ayrılmak mecburiyetinde olmasına rağmen şehri yeniden ele geçirmek isteyen Mes'ûd el-Bilâlî'nin Bağdâd'ın yanı başındaki Hille'ye de hâkim olması, halife ve vezîrinin mezkûr emîr tarafından hem Tıkrît hem de Hille'den tazyik edileceği anlamına gelmekteydi. Halife el-Muktefi Liemrillâh, Rum ve Ermeni unsurlardan meydana getirdiği ordu ile Irak'a hâkim olma planının uygulamaya koydu. Hem Sultân Melikşâh'ın, Hille'ye sevk ettiği askerlerini bertaraf etmek hem de Mes'ûd el-Bilâlî'nin buradaki hâkimiyetini sonlandırmak amacıyla vezîri İbn Hubeyre komutasındaki 3.000 kişilik hilâfet ordusunu Hille üzerine gönderdi (27 Şaban 547/27 Kasım 1152). Mes'ûd el-Bilâlî ile yaptığı muharebede muzaffer olan vezîr İbn Hubeyre, Mes'ûd el-Bilâlî'nin Hemedân'a gitmesi ve savunmasız kalmaları nedeniyle Hille ve Kûfe şehirlerini ele geçirdi ve Vâsıt şehrini de kuşatma altına aldı.¹³ Irak Selçuklu sultânı Melikşâh, Irak'ta meydana gelen Selçuklu aleyhtarı bu durum karşısında Vâsıt'a bir ordu sevk ederek şehri geri alması üzerine, durumdan haberdar olan Halife el-Muktefi Liemrillâh, hilâfet ordusunun başında bizzat bulunarak Vâsıt'ı geri almak istedi (21 Şevval 547/19 Ocak 1153). Muhasara neticesinde dış kale de hâkimiyet sağlandıysa da iç kaleye hâkim olunamadı ve daha sonra Halife el-Muktefi Liemrillâh hareketini Hille'ye kadar genişleterek 25 gün sonra Bağdâd'a geri döndü (19 Zilkade 547/15 Şubat 1153). Böylece Kûfe, Bağdâd'ın kuzey doğusundaki Hulvân/Hilvân (حلوان), Basra Körfezi/Halic-i Fars kısışındaki 'Abâdân (عبادان) ve Bağdâd'ın kuzey batısındaki Tıkrît'e kadar uzanan Irak topraklarının kahir ekseriyeti doğrudan Abbâsî Hilâfeti hâkimiyetine girdi. Selçuklu hâkimiyetinden çıkan mezkûr şehirlerin gelirleri Vezîr İbn Hubeyre başta olmak üzere diğer Abbâsî devlet erkânı beyninde taksim edildi. Ayrıca bu hizmetine istinaden Vezîr İbn Hubeyre'ye hil'ât verilerek, "Tâcü'l-Mülk" ve "Felekü'l-Ümme" unvanları ihсан edildi.¹⁴

s. 314; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 74; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 141; Hasan Yûsufî Eşkûrî – Ferâmurz Hâc Menûçehrî, "İbn Hubeyre", *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, V, Tehrân 1372/1993, s. 103; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 323; Muhittin Kapanşahin, "Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri", *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/4, Kasım 2012, s. 212; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 199.

¹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 218; Zetterstéen, "İbn Hübeyre", s. 757; Zetterstéen, "al-Muktafi li-Amr Allah", s. 543; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 377; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 198-199; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 789; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 79; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 74; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 323; Hançabâ, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 54; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 199.

¹⁴ Zetterstéen, "İbn Hübeyre", s. 757; Zetterstéen, "al-Muktafi li-Amr Allah", s. 543; Emîn, *Târihu'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 111; Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 377-378; Clifford Edmund Bosworth, "Saldjûkids", *El²*, VIII, Leiden - New York 1995, s. 944; Bosworth, "The Political and Dynastic

Halife el-Muktefi Liemrillâh, Bağdâd'a döndükten bir süre sonra Irak'ı ele geçirme yolundaki amacı doğrultusunda hareketlerine devam etti. Emîr Turşek el-Muktefêvî komutasındaki 500 atlıyı Tikrît üzerine harekete geçirdi. Ardından Vezîr İbn Hubeyre'nin oğlu olan Ebû'l-Bedr komutasındaki bir birliği de yardımcı kuvvet olarak gönderdi.¹⁵ Turşek el-Muktefêvî ve Ebû'l-Bedr arasında orduyu kimin kumanda edeceği konusunda yaşanan münakaşa üzerine Turşek el-Muktefêvî, Tikrît Kalesi'nde bulunan Mes'ûd el-Bilâlî ile mektuplaşarak anlaşmış, bu muahede doğrultusunda Turşek el-Muktefêvî, başta Vezîr İbn Hubeyre'nin oğlu Ebû'l-Bedr olmak üzere ordusunun bütün komutanlarını ve 50 yük tutarında olan ağırlıklarını ona teslim etti.¹⁶ Bu sayede eli güçlenen Mes'ûd el-Bilâlî, Turşek el-Muktefêvî ve kendisine katılan bazı Türkmenler ile Horasân Yolu üzerinde bulunan bazı bölgelerde yağma hareketlerinde bulundu. Bu durumdan haberdar olan Halife el-Muktefi Liemrillâh, ordusunun başına geçerek üzerlerine yürüdü. Halife el-Muktefi Liemrillâh'a karşı koyamayacaklarını anladıklarında emîrler geri çekilmek ve Tikrît'e sığınmak zorunda kaldılar.¹⁷ Halife el-Muktefi Liemrillâh, Tikrît'e kadar ilerledikten sonra şehri muhasara altına aldı fakat hem Bağdâd mülhakatında yağma yapan Türkmenleri engellemek hem de tahttan hâl edilerek hapse atıldıktan sonra firar edip Vâsıt'a gelen Melikşâh'ın kuvvetlerini bertaraf etmek amacıyla Vâsıt'a yöneldi. Durumdan haberdar olan Melikşâh, Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın ordusu ile karşılaşmayı göze alamadığından Hûzistân (خوزستان)'a gitti.¹⁸ Vâsıt civarında birkaç gün konakladığı bilinen Halife el-Muktefi Liemrillâh, Sultân Melikşâh ile karşılaşmadan Bağdâd'a dönmek zorunda kaldı.¹⁹

History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 79; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 74; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhu fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 323; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 108; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 199.

¹⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 251; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, s. 238,242; Zetterstéen, "İbn Hübeyre", s. 757; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 332; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199; Öngül, *Selçuklu Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 314; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 74-75; Yürekli, "XI. Yüzyıl Ortalarından Moğol İstilasına Kadar Tikrit", s. 68; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55.

¹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, s. 243; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Yürekli, "XI. Yüzyıl Ortalarından Moğol İstilasına Kadar Tikrit", s. 68; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55.

¹⁷ Zetterstéen, "İbn Hübeyre", s. 757; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

¹⁸ Zetterstéen, "İbn Hübeyre", s. 757; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

¹⁹ Kafesoğlu, "Selçuklular", s. 377; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 199-200; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75;

Emîr Hasbey Belengirî, Irak Selçuklu Devleti'nin durumunun günden güne kötüleşmekte olduğunu ve sultân Melikşâh'ın saltanatının devletin bekası açısından tehlikeli bir boyut kazandığını gördüğünden dolayı döneminin güçlü ve önemli emirlerinden olan Cândâr (جاندار)²⁰ Hasan ve bir grup diğer emîrlerin de rızasına başvurarak Irak Selçuklu sultânı Melikşâh'ın saltanatına onu tutuklatmak suretiyle son vererek ve Hûzistan'a bulunan Melik Muhammed'i Irak Selçuklu Devleti tahtına çıkartmak için Hemedân'a gelmesi yönünde ısrarcı oldu. Mezkûr iki emîr, Şevvâl 547/Ocak 1153 tarihinde Sultân Melikşâh'ı Cândâr Hasan'ın köşkünde tevkif edilerek yerine Melik Muhammed'in Irak Selçuklu sultânı olmasını sağladılar.²¹ Emîr Hasbey Belengirî'nin Irak Selçuklu Devleti tahtında böyle bir değişiklik yapmak istemesine diğer emîrlerin olumlu cevap vermesinin asıl nedeni ise; Emîr Hasbey Belengirî'nin devlet içerisinde giderek güçlenerek nüfuzunun artması ve bu güç doğrultusunda diğer emîrlere yaptığı baskıların Irak Selçuklu Devleti tahtına geçecek yeni Selçuklu sultânı sayesinde kırılabilmesi ve böylece Emîr Hasbey Belengirî'nin devlet içerisindeki güç ve nüfuzunun sonlandırılabilmesi beklentisi içerisinde olmalarıydı.²²

Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 79; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffâr Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55.

²⁰ Selçuklu devletlerinde sarayda hükümdarın can güvenliğinden sorumlu olan muhafız savaşlarda ve avda da sultanın yanında olmaları, sultanın ya da önemli devlet adamlarının rakiplerini veya muhaliflerini ortadan kaldırmak, ümeradan birinin tevkifi, iktidara tasallut eden devlet adamlarının emriyle diğer emirlerin ortadan kaldırılmasında kullanılan, savaşlara katılan, komuta eden ve terfi ederek sübaşı olabilen önemli devlet adamları hakkında tafsilat için bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukiler, Anadolu Selçukileri, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988, s. 34, 81-82; Mecdud Mansuroğlu, "Candar", *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 24-25; Aydın Taneri, "Candar", *DİA*, 7, İstanbul 1992, s. 145-146; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011, s. 99-106; Muhammed Hanefî Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002, s. 202-203.

²¹ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, s. 236; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî'l-Târîh*, IX, s. 218; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 205; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 245; Reşideddîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih; Selçuklu Devleti*, s. 223; Müneccimbaşı, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül-Ahbar Fi Vekay-il Asar)*, s. 191; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 367; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb fî'l-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, s. 91; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 89; Sümer, "Has Bey", s. 272; Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 550; Emîn, *Târîhu'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 112; Alptekin, "Irak Selçukluları", s. 316; Hasaneyn, *Îrân ve'l-'Irâk fî'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 141; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 200; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 789; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 158; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 15; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 69; Hançabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffâr Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 54; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 109; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 199.

²² Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 205; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fî Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçukiyye*, s. 222; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb fî'l-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, s. 91; Bosworth, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", s. 175; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 200; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 328; Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi: Abbâsîler Dönemi*, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013, s. 470; Kayhan, "Irak

I. Sultân Muhammed Dönemi (548/1153)

Sultân Melikşâh'ın Irak Selçuklu Devleti tahtından hapsedilerek azledilmesinden sonra Emîr Hasbey Belengirî, Melik Muhammed'in Hemedân'a getirilmesi için Cemâleddîn İlkafşût b. Kaymaz el-Haramî'yi melikliğini deruhte ettiği Hûzistân'a gönderdi. Melik Muhammed, bu teklif üzerine yanında kendisini davet etmek için Hûzistân'a gelen Emîr Cemâleddîn İlkafşût b. Kaymaz olduğu halde Hemadân'a doğru yola koyuldu.²³ Kaynaklarda yer alan ifadelere göre Emîr Hasbey Belengirî'nin Sultân Melikşâh yerine Irak Selçuklu Devleti tahtına Melik Muhammed'i çıkarmak istemesindeki asıl amacı, Melik Muhammed'i yakalatarak hapse atmak ve tek başına Irak Selçuklu Devleti tahtına oturmaktı.²⁴ Kaynakların belirttiği üzere Emîr Cemâleddîn İlkafşût b. Kaymaz yolculuk esnasında müstakbel Irak Selçuklu sultânı Muhammed'e; “Eğer siz padişahımız, Hasbeg'i ortadan kaldırmada ihmal gösterir ve gaflete düşerseniz o kardeşinize yaptığı şeyin aynısını size yapar. Çünkü Hasbeg, Selçuklu sultanlarını ortadan kaldırmak, hutbe ve sikkeden çıkarmak ve kendisini tek başına Irak valisi yapmak konusunda halife ile anlaşmıştır” şeklinde bilgi verdi.²⁵ Bu durum üzerine Melik Muhammed, Emîr Hasbey Belengirî'nin gönlüne herhangi bir şüphe düşürmeden beraberinde getirdiği az bir kuvvet ile Hemedân'a doğru harekete devam ederek Emîr Hasbey Belengirî'yi behemehal bertaraf etmek için ön çalışma yapmaya başladı. Emîr Hasbey Belengirî başta olmak üzere diğer emîrlere Melik Muhammed'i şehrin dışında karşılamak üzere hazır bulundu. Bir gün sonra sarayına gelerek 17 Muharrem 548/14 Nisan 1153 tarihinde tahta oturan Sultân Muhammed, cülûs tebriki için düzenlediği törenin hemen ardından Emîr Hasbey Belengirî ve Zengî Cândâr'ı tevkif ettirdi. Be tevkif esnasında sarayda karışıklık çıkması ve mezkûr emîrlere yakın olan devlet adamlarından Emîr Şümle Aydoğdu b. Küşdoğan'ın bir tertip olduğunu fark edip

Selçuklu Devleti”, s. 158; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310; Zeynep Hilal Sekman, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, s. 85-86; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 199.

²³ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 205; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 224; el-Hüseynî el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, s. 139,142; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 311; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 69-70; Hasaneyn, *Îrân ve'l-Îrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141.

²⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 218; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 329; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetîmmetü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, s. 92; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 310; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 70; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 109; Öztürk, “Selçuklu Emiri Hasbeg b. Belengirî”, s. 470.

²⁵ Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 224-225; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb fî'l-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, s. 91; Yazıcızâde Ali, *Tevârîh-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme, Selçuklu Tarihi)*, (Giriş-Metin-Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2017, s. 93; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 205-206; el-Hüseynî el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, s. 142; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 70; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 110.

Emîr Hasbey Belengirî'yi ikaz etmesi ve kendi canını kurtarmak için saraydan bir at bularak kaçması ile bu emirlere tâbi askerler sarayın dışında huzursuzluk çıkarınca mezkûr iki emirin kelleri gövdelerinden ayrılmak ve önleriyle atılmak suretiyle bu karışıklıklar sona erdirildi.²⁶

Sultân Muhammed muhtemel bir isyan teşebbüsüne destek vermemeleri için diğer emirlerin gözünü korkutmak ve bir isyan girişiminde bulunmalarına mâni' olmak için öldürttüğü bu emirlerin bedenlerinden ayrılan kesik başlarını Azerbaycan emîri Atabey Şemseddîn İldeniz ve Merâğa Atabeyi Nusreteddîn Arslânapa Hasbey b. Aksungur'a gönderdi. Bu davranışı ile onlardan gelebilecek isyan girişimlerini engellemek istedi. Lakin umduğu gibi olmadı bu emirler ondan korkmak yerine Sultân Muhammed'en yüz çevirerek ondan korkmadıkları ve onunla mücadeleye hazır olduklarını bildirdiler.²⁷ Mezkûr emirler gönderdikleri elçi aracılığıyla ile Irak Selçuklu sultânı Muhammed'e “Çok büyük bir hata işlediğini, bundan sonra hiçbir emirin kendisine güvenmeyeceğini, çünkü kendisinin öldürülen emirlere teminat vermesine rağmen sözünde durmadığını” ifade ettiler.²⁸

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 237; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 219; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 225; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 206-207; Kazvîni, *Târîh-i Güzide (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçûkiyân)*, trc. Göksu, s. 91; Kazvîni, *Târîh-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 367; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, II, s. 249-250; Reşideddîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s. 224; Bursalı Ahmed b. Mahmûd İmamzâde (977/1596-1570), *Selçuknâme*, trc. Erdoğan Merçil, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2012, s. 238; Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 41; el-Hüseynî el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, s. 142-143; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbârü'l-Beşer)*, s. 92; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb fit-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, s. 91; Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, s. 90; Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme, Selçuklu Tarihi)*, s. 93; Münecimbaşı, *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül-Ahbar Fi Vekay-il Asar)*, s. 192; Öngül, *Selçuklu Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 311; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 70-71; Hüseyin Kayhan, “Azerbaycan Atabegleri İldenizliler (1141-1225)”, *Yeni Türkiye*, 72 - *Kafkaslar Özel Sayısı - II*, Ankara, 2015, s. 771; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 205; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 158; Kayhan, “Irak Selçukluları (1120-1194)”, s. 79; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 329; Öztürk, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, s. 111; Emîn, *Târîhu'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selçûkî*, s. 112; Alptekin, “Irak Selçukluları”, s. 317; Çevik, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi*, s. 16-19; Hasaneyn, *Îrân ve'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selçûkî*, s. 141; Öztürk, “Selçuklu Emîri Hasbeg b. Belengirî”, s. 471; Faruk Sümer, *Khâşş Beg*, *EP*, Leiden 1997, s. 1097; Sümer, “Has Bey”, s. 272; Sümer, “Muhammed b. Mahmûd”, s. 550; Taşçı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsi Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 200.

²⁷ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 208; Reşideddîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih: Selçuklu Devleti*, s. 224, 229; Mehmedzade Mirza Bala, “İldeniz”, *İA*, V/II, s. 961-964; Gülay Öğün Bezer, “İldenizliler”, *DİA*, 22, s. 82-84; Gülay Öğün Bezer, “İldeniz, Şemseddin”, *DİA*, 22, s. 81-82; Abdülkerim Özaydın, “Ahmedililer”, *DİA*, 2, s. 168-169; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 158; Kayhan, “Azerbaycan Atabegleri İldenizliler (1141-1225)”, s. 771; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71-72; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 325.

²⁸ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 208; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 206; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 72; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsi Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 201.

Irak Selçuklu Devleti'nde bu gelişmeler yaşanırken, Halife el-Muktefi Liemrillâh da Irak'ta mevcut olan Türk unsurlarını temizlemekteydi ayrıca Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz (شمس‌الدین آلدکز), Muzaffereddîn Alp Argun, Alpkuş (البقش) Hünhar/Hünkâr el-Kebîr, Fahreddîn Zengî, Merâga emîri Nusreteddîn Arslânapa Hasbey b. Aksungur, Süleymânşâh'ın kayınbiraderi Hârezmşâhlı Yınâl Tekîn (ینال تکین خوارزمشاهی) ve Yûsuf emîrler de Sultân Muhammed'in amcası Süleymânşâh etrafında birleşmekteydi.²⁹ Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd zamanında Süleymânşâh, Kazvîn (قزوین)'de hapis mahpus iken Sultân Melikşâh saltanatı sırasında serbest bırakılarak özgürlüğüne kavuşmuştu.³⁰ Horasân Selçuklu sultânı Sencer (سنجر)'in, Oğuzlar üzerine düzenlediği bir sefer sırasında esîr düşmesi üzerine önceden Sultân Sencer tarafından kendisine vâliht ilan edilen Süleymânşâh, Büyük Selçuklu Devleti tahtına oturdu (19 Cemâziye'l-Âhir 548/11 Eylül 1153). Devlet idareciliği yönünden zayıf olduğu kaynaklarca belirtilen Süleymânşâh, Sultân Sencer'i Oğuzların elinden kurtarıp esaretine son veremediği gibi Oğuzlar üzerinde de hiçbir başarı elde edemedi. Vezîri Tâhir b. Fahrü'l-Mülk'ün ölümü üzerine (Şevval 548/Aralık 1153-Ocak1154) Süleymânşâh Irak Selçuklu tahtını kaderine terk ederek Horasân Yolu'ndan hareketle Cürcân (جرجان)'a doğru ilerledi (Safer 549/Nisan-Mayıs 1154).³¹

Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd'un ölümü ile yaşanan istikrarsız ortamda Irak Selçuklu Devleti tahtına oturabilmek ve kendisine destek bulabilmek amacıyla Süleymânşâh, Azerbaycan atabeyi olan Şemseddîn İldeniz, Alpkuş Günhar, Fahreddîn Zengî ve kayın biraderi Hârezmşâh Yûsuf ile haberleşerek yardım istedi. Sultân Muhammed'in, Emîr Hasbey Belengirî'i öldürmesinden dolayı kendisine kızgın olan bu emîrlerin Süleymânşâh'ın tarafında yer alması zor olmadı.³²

Abbâsî halifesi el-Muktefi Liemrillâh, Süleymânşâh'ı Sultân Muhammed'e karşı kullanmak amacıyla Bağdâd'a davet ederek hutbelerde onun adını zikrettirdi. Böylece Abbâsî halifesi el-Muktefi Liemrillâh'ın desteğini alan Süleymânşâh,

²⁹ Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 41; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 790; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71-72; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 327; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 183.

³⁰ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 252; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 183; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 330; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 206-207; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141.

³¹ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 317; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71-72; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 328.

³² Kazvînî, *Târih-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 367; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 226; Halil İbrahim Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013, s. 86-87; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 207; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 312; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71-72; Sümer, "Has Bey", s. 272; Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 550; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 202.

Hemedân'a hâkim olmak amacıyla harekete geçti.³³ Birleşen bu iki kuvvet önünde başarı elde edemeyeceğini gören Irak Selçuklu sultânı Muhammed, Hemedân'ı terk etmek zorunda kalarak hızla İsfahân'a doğru harekete geçti ancak burada da tutunamayacağını anlayarak Hûzistan'a geri çekildi.³⁴ Bu sırada Süleymânşâh Irak Selçuklu Devleti tahtına oturdu. 'İyş u işrete olan zaafi nedeniyle devlet yönetimini vezîri Fahreddîn Kâşî'ye bırakan Süleymânşâh'ın bu davranışı tahta çıkmasında emeği olan diğer emîrlerin alınganlık göstermesine ve kendinden uzaklaşmalarına neden oldu. Bu emîrler aslında vezîri değiştirmek için bir plan yaparken emîrlerin kendisini tahtan indirme hazırlığı içinde olduğunu düşünen Süleymânşâh korku ve endişe içinde Hemedân'dan ayrıldı.³⁵

Süleymânşâh, bu başarısızlığının ardından Halife el-Muktefi Liemrillâh ile haberleşerek ondan kendisi adına hutbe okutmasını ve kardeşi Sultân Muhammed karşısında kendisine halifelik tarafından askerî destek verilmesini talep etti. Karşılıklı görüşmeler sonucunda Süleymânşâh'ın eşinin rehin olarak gönderilmesi şartı koşularak isteklerinin kabul edilebileceği yönünde bir yanıt geldi. Bu şartın Süleymânşâh tarafından kabul edilmesi üzerine Bağdâd'a gelmesine izin verildi.³⁶ Süleymânşâh Bağdâd'a vardığında halife el-Muktefi Liemrillah'ın huzuruna çıkarak ona sadakatle bağlı kalacağı, itaat edeceği ve Irak'a hiçbir zaman saldırıda bulunmayacağına dair yemin etti. Bu görüşme neticesinde Bağdâd'da okutulan hutbelerde Sultân Sencer'in adından sonra Süleymânşâh'ın adı da zikredilmeye başladı ve Süleymânşâh'a Halife el-Muktefi Liemrillâh tarafından hil'at giydirilerek saltanat göstergesi olan taç ve kemer takdim edildi.³⁷ Süleymânşâh, Sultân

³³ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 252; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 277; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 86; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 71-72, 79; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 326-327; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Akyol, "Irak Selçukluları", s. 183.

³⁴ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 252; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 86; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 72; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 326; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

³⁵ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 255; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 86; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 72-73; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 326; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

³⁶ Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 86-87; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 317-318; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 79; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 327; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 408.

³⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 277; İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer (777/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017, s. 427; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 87-88; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 426-427; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 209-210; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 336; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 318; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 79; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 327; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 408.

Muhammed karşısında daha fazla güçlenmek amacıyla yeğeni Melikşâh'dan kendisi ile hareket etmesini istedi. Melikşâh bizzat 2.000 kişilik bir askerî güç ile sefer için yardıma geldi. Bunun üzerine Süleymânşâh yeğeni Melikşâh'ı kendisine veliaht tayin etti.³⁸ Sultân Muhammed, Melikşâh ile Sultân Süleymânşâh'ın ordusu ile Aras Nehri yakınlarında Cemâziye'l-Evvel 551/Temmuz 1156 tarihinde karşı karşıya geldi. Aras Nehri boyunca devam eden muharebelerde Süleymânşâh'ın ordusu mağlup oldu ve savaş meydanından firar eden Süleymânşâh Bağdâd'a giderken Mûsul/Mevsıl (موصل) yakınlarında Erbil/İrbil (أربل) Begteginli atabeyi Zeyneddîn Alî Küçük (زين الدين على كوجك) tarafından tevkif edilerek Cemâziye'l-Evvel 555/Haziran 1156 tarihinde Erbil Kalesi'nde hapsedildi. Erbil atabeyinin bu durumu Sultân Muhammed'e bildirmesi ile o taht mücadelesi konusunda rahat bir nefes alabildi.³⁹

Sultân Muhammed hastalığı sebebiyle dinlenmekte olduğu sırada kardeşi Melikşâh'ın Kum (قم) ve Kâşân (كاشان) şehirlerine saldırdığı haberini alması üzerine Melikşâh'a haber göndererek bu hareketinden vazgeçmesini vazgeçmediği takdirde kendisini veliaht tayin etmeyeceğini bildirdi ancak Melikşâh bu çağrıya kulak asmadığı gibi İsfahân üzerine harekete geçti. Melikşâh'ın bu hareketinin önüne geçilmesi gerektiği kanaatinde olan Sultân Muhammed hasta olmasına rağmen ordunun başına geçerek Melikşâh üzerine harekete geçti. Ordusu bozulup askerleri dağılan Melikşâh Bağdâd'a kaçarken hastalığı sebebi ile Sultân Muhammed kardeşi Melikşâh'ı takip etmedi.⁴⁰

II. Bikemzâ/Becimzâ Savaşı (549/1154)

Sultân Muhammed, amcası Sultân Süleymânşâh'ın tahtı ele geçirme teşebbüsünü bertaraf edip tekrar tahta oturdu ve hemen sonrasında Halife el-Muktefî Liemrillâh'a gönderdiği elçi vasıtası ile adına hutbe okutmasını istedi ancak Halife el-Muktefî Liemrillâh, Emîr Hasbey'i tevkif ettirmesini öne sürerek bu isteği kabul etmeyerek Sultân Muhammed'i kınadı.⁴¹ Halife el-Muktefî Liemrillâh'ın bu

³⁸ Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 42; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 88-89; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 209-210; Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 79; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 141; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 327-328; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 408.

³⁹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 256; Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 42; Kazvîni, *Târih-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 368; Şebânkâreî, *Mecma'u'l-Ensâb fit'-Târih (Hânedanlar Târihi)*, s. 92; Reşideddîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih; Selçuklu Devleti*, s. 234; İrşid Yûsuf Râşid Hamidân, *Selâcikatü's-Şâm ve'l-Cezîre fi'l-Fetre ma Beyne H. 435-570*, el-Müessesetü's-Sahafiyeti'l-Ürdüniyye, Ammân 1409/1988, s. 199; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 85, 88-89; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 210-211; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 336; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 79-80; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 142; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 328-329; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 408.

⁴⁰ Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 212; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 203.

⁴¹ Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 211-212; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 332; Öngül, *Selçuklular*

davranışı Sultân Muhammed'in son derece öfkelenmesine ve kinlenmesine neden oldu. Çevresinde yer alan emîrlerin kendisini Bağdâd üzerine sefere çıkması yönündeki telkinlerine rağmen, Sultân Muhammed sefere hazır olmadığı kanaatinde olduğu için bu emîrlere müspet bir cevap vermedi.⁴²

Abbâsî halifesi el-Muktefi Liemrillâh, Sultân Melikşâh zamanında yaşanan mücadeleler sırasında Tikrît hâkimi Mes'ûd el-Bilâlî'ye esir düşen aralarında vezîri İbn Hubeyre'nin oğlu Ebû'l-Bedr ve diğer bazı emîrlerin de olduğu esirlerin serbest bırakılması için elçi gönderdiğinde Mes'ûd el-Bilâlî bu elçiyi hapsedince Halife el-Muktefi Liemrillâh, bu duruma kızarak bir hilâfet ordusunu önceki başarısız muhasaradan takriben 8 ay sonra Tikrît üzerine harekete geçirdi.⁴³ Tikrît halkı Mes'ûd el-Bilâlî'ye destek vererek direnişlerini devam ettirdiler ve Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın ordusunun şehre girmesine mâni oldular. Bu durum karşısında son derece öfkelenen Halife el-Muktefi Liemrillâh bizzat hilafet ordusunun başına geçerek sefere çıkmak amacıyla Bağdâd'dan ayrıldı (549 yılı Safer ayının ilk cuma günü/23 Nisan 1154).⁴⁴

Mezkûr bir saldırıyı beklemedikleri ve hazırlıksız yakalandıkları için Tikrît halkı şehri savunamadı ve kaçmak zorunda kaldı. 13 mancınıkla dövüldüğü kaynaklarda yer alan iç kalenin bir burcu ele geçirilmiş olmasına rağmen tamamı hâkimiyet altına alınamadı ve bir buçuk aydan fazla bir zaman kuşatma devam etti.⁴⁵ Muhasaranın şiddetle devam ettiği halde iç kalenin düşmemesi ve teslim alınamaması üzerine umudu kırılan Halife el-Muktefi Liemrillâh, kuşatmayı kaldırarak Bağdâd'a dönmek zorunda kaldı (Evâhir-i Rebiü'l-Evvel 549/14 Haziran 1154).⁴⁶ Halife el-Muktefi Liemrillâh kuşatmayı kaldırarak Bağdâd'a dönmesindeki

Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları, s. 314, 318; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75-76; Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 550; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 324; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 203.

⁴² Bumdârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 212; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 203; Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 550; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 324.

⁴³ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 239; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 203.

⁴⁴ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 239; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

⁴⁵ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 251- 260; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213-214; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 407.

⁴⁶ İbnü'l-Esîr *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 239; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 260; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 214; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 159; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 55;

asıl niyeti daha güçlü bir ordu meydana getirerek tekrar saldırmaktı.⁴⁷ Çok geçmeden 6.000 kişilik bir kuvveti Abbâsî vezîri İbn Hubeyre komutasında Tikrît'e gönderdi. İbn Hubeyre Tikrît'e varıp (7 Rebiü'l-Âhir 549/21 Haziran 1154) kuşatmaya başladığı ve neredeyse kale ele geçirilmek üzereyken Mes'ûd el-Bilâlî'nin beraberinde Alpkuş Günhar, Turşek el-Muktefî ile güçlü bir orduyla Şehrâbân/Şehribân (شهرابان)'a ilerlediği bilgisinin gelmesiyle kuşatmayı hızla kaldırarak Bağdâd'a dönmek zorunda kaldı.⁴⁸

Şahne Mes'ûd el-Bilâlî, Alpkuş, Irak Selçuklu sultânı Muhammed ile irtibat kurarak onu Abbâsî halifesi el-Muktefî Liemrillâh'a karşı harekete geçmesi konusunda teşvik etmekteydi. Mes'ûd el-Bilâlî özellikle halifenin ordusunun savaş tecrübesi hususundan yetersiz olduğunu bu nedenle 1.000 kişilik teçhizatlı bir Selçuklu birliğinin bile hilâfet ordusunu kolaylıkla yenebileceğini sultana bildirerek meselenin çok rahat bir şekilde halledilebileceğini izah etmeye çalıştı.⁴⁹ Sultân Muhammed böyle bir harekâta henüz hazırlıklı olmadığını belirterek, Şahne Mes'ûd el-Bilâlî ve Alpkuş'un öncü kuvvetler olarak ilerleme taleplerini kabul etti. Sultân Muhammed, diğer taraftan Halife el-Muktefî Liemrillâh'a haber göndererek kendisinin selefleri gibi olmadığını ve hilâfet makamına tâbi olduğunu bildirdi.

Mes'ûd el-Bilâlî ve Alpkuş beraberlerinde birçok Türkmen Beyi, Horasân Selçuklu sultânı Sencer'den de gerekli desteği alamayınca Türkmenlerden oluşan bir ordu ile harekete geçtiler. Sultân Sencer, daha önce Halife el-Müsterşid Billâh'ın Irak'tan Selçukluları çıkarma siyasetine sert tedbir alınmasından yanayken şimdi Oğuzların elinde esîr olması nedeniyle Halife el-Muktefî Liemrillâh'ın Irak'taki Selçuklu hâkimiyetine son verme teşebbüsleri başarıya ulaşabilmişti. Bu nedenle mezkûr emîrler ve onlara bağlı olan Türkmenler kendi işlerini kendileri yapma kararı aldılar.⁵⁰ Bu olay kaynaklarda şu şekilde yer almaktadır; “*Selçuklu emîrleri Sultân Muhammed ile yaptıkları toplantıda “Rızıklarının kesildiğini, evlerinin başkalarına iskân edildiğini, bu durumun daha büyümeden çözümlenmesi gerektiğini”* söylediler.

Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 407; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 203.

⁴⁷ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 260; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 213-214; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 332-333; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hañçabay, “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 5; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 407.

⁴⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 260; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75; Hañçabay, “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 55-56; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 407-408.

⁴⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 243; Kayhan, “Irak Selçukluları (1120-1194)”, s. 79; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 75-76; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 326-327; Hañçabay, “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 56; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 408.

⁵⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 260-261; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 214; Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 675; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Hañçabay, “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 56; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 408.

İhtiyatlı olan Sultân, “*Acele etmeyiniz, halifeye muhalefet uğursuzluktur. Saltanatımın başında halifeye düşmanlık ve muhalefet etmeyi çirkin buluyorum*” dedi. Bunun üzerine emîrlar “*Biz gideceğiz ve bu işi yoluna koyacağız*”⁵¹ demek sureti ile kararlılıklarını ortaya koydular. Buna karşı Sultân Muhammed “*Ben fikrimi söyledim ve ne için istemediğimi de açıkladım. Artık istediğinizi yapın.*” şehrinde cevap verdi.

Mes‘ûd el-Bilâlî’nin komutasındaki Selçuklu kuvvetleri başkent Hemedân’dan hareket ederek Horasân Yolu üzerinde karargâh kurdu. Mes‘ûd el-Bilâlî ve maiyetindekiler Sultân Muhammed’ en istedikleri desteği alamadıkları için, Tikrît Kalesi’nde mahpus bulunan müteveffa Sultân Mes‘ûd’un yeğeni Arslânşâh b. Tuğrul’u hapisten çıkarıp buldukları yere getirerek ona sultân kıyafetleri giydirek tıpkı bir sultâna davranır gibi tazim gösterdiler. Arslânşâh’ı maiyetiyle birlikte ordunun merkezine konumlandırarak harekete geçip Bağdâd’ın kuzey doğusunda bulunan Şehrâbân köyüne hâkim oldular. Bu haber Bağdâd’a ulaşınca halife daha önce Tikrît kuşatmasına gönderdiği 6.000 kişilik birliğin yanı sıra Selçuklu hâkimiyetinden alınan yerlerin iktâ (اقطاع) edildiği büyük emîrlardan Hille mülhakatının iktâna sahip olan Mühellil ve Emîr Kuveydan, Kûfe ve Basra iktâlarını ellerinde bulunduran Mengü Bars el-Müsterşidî ve Kutluğ Bars (قتلغ برس), Batîha bölgesinin emîri Bedr b. Muzaffer b. Hammâd ve diğer bazı emirler hilâfet merkezi Bağdâd’da toplandılar. Selçuklu ve Türkmen askerlerinde oluşan ordu karşında Abbâsî ordusunun merkez kuvvetlerini bizzat halife, Vezîr İbn Hubeyre ve Mengü Bars el-Müsterşidî, sağ kanat Emîr Kuveydân ve Bedr b. Muzaffer, sol kanadın komutası ise Kutluğ Bars yapmaktaydı. Birbirine yaklaşan ordular nihaî olarak 30 Recep 549/10 Ekim 1154 tarihinde Ba’kûbâ (بعقوبه) yakınlarında ve Bağdâd’a iki konak mesafede bulunan Bikemzâ (بكمزا)/Becimzâ (بجمزا)/Bezimzâ (بزمزا)/Bekmize (بكمزه)⁵² adlı köyde karşılaşarak 18 gün sürecek savaşa tutuştular.⁵³

12.000 kişiden oluşan Türkmen birliği, halifenin ordusuyla aralarına hayvanlarından ve hargâhlarından (büyük çadır/otağ) oluşan bir barikat kurdular. Mes‘ûd el-Bilâlî ve Turşek el-Muktefevî komutasında bulunan kuvvetler hilâfet

⁵¹ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem ve’l-Mulûk*, s. 260; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 315; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Hançabay, “Abbâsîler’in Son Dönem Vezirlerinden Ebü’l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 56.

⁵² Bundârî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 215

⁵³ İbnü’l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi’l-Ümem ve’l-Mulûk*, s. 261; Hüseyinî, *Ahbârü’d-Devleti’s-Selçukiyye*, s. 92-93; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fî’t-Târîh*, IX, s. 243; Bundârî, *Zubdetu’n-Nusra ve Nuhbetu’l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 212; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 333; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 315; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Kayhan, “Irak Selçukluları”, s. 790; Kayhan, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, s. 675; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 159; Kayhan, “Azerbaycan Atabegleri İldenizliler (1141-1225)”, s. 771; Kayhan, “Irak Selçukluları (1120-1194)”, s. 79; Sümer, “Muhammed b. Mahmûd”, s. 550; Mukâbele, “el-Vezîr ‘Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti’l-Hilâfeti’l-Abbâsiyye”, s. 335; Hançabay, “Abbâsîler’in Son Dönem Vezirlerinden Ebü’l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 56; Taşcı, “Irak Selçukluları (1119-1194)”, s. 408; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 204.

ordusunun Kutluğ Bars tarafından komuta edilen sol kanadını hızlı birşekilde hezimete uğrattılar ve merkez kuvvetlerinin bir kısmı da zayıflatarak hilâfet ordusunu Bağdâd'a çekilmek zorunda bıraktılar.⁵⁴ Türkmenler, Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın mahzenine saldırıldılar ve yağmaya karşı durmaya çalışan halifenin hazinedârı⁵⁵ olan Yahyâ b. Yûsuf b. el-Cezerî'yi öldürdüler. Bu durum halifenin askerlerinin halet-i ruhiyesinin bozulmasına ve savaşı kaybedeceklerini düşünmelerine neden oldu.⁵⁶

Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın yanında bulunan Emîr Mengû Bars/Mengû Pars el-Müsterşidî ve sağ kanat komutanı Fahreddîn Firûzân/Frûyân/Kuveydan'ın halifenin huzuruna gelip ona bağlılıklarını yineledikten sonra harekete geçtiler. Mezkûr emîrlerin askerî yetenekleri sayesinde yağma ile işgal eden ve muharebe ciddiyetini kaybeden Türkmenler üzerine yaptıkları hücum sayesinde galip geldiler. Mezkûr emirler sayesinde Bağdâd, Türkmenlerin saldırından kurtulduğu gibi Halife el-Muktefi Liemrillâh savaşı kazandı ve pek çok Türkmen esir alındı. Bahusus Selçuklu ordusunda mevcut olan Türkmenlerin Abbâsî karargâhını yağmalamak ile işgal ederek savaş düzeninin bozmaları hilâfet ordusunun mezkûr Türk emîrler komutasında galip gelmesinin önünü açtı. Hilâfet ordusu tarafından Türkmenlerin takibata uğratarak mallarının yağmalanmasından sonra, Türkmenler ve Irak Selçuklu sultânı Muhammed'in bir intikam seferi düzenleyeceğini tahmin eden Halife el-Muktefi Liemrillâh, kendi ordusundaki askerlerinin ellerinden ele geçirdikleri ganimetleri cebren alarak Türkmenlere geri verdi. Halife bu sayede Türkmenlerin ve Sultân Muhammed'in bir intikam seferi tertip etmesini engellemeyi düşündü. Melik Arslânşâh b. Tuğrul ise Alpkuş ya da oğlu tarafından Azerbaycan'da bulunan atabeyi Şemseddîn İldeniz'in yanına götürüldü.⁵⁷

⁵⁴ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 243; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 261; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005⁹, s. 249; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 57.

⁵⁵ Abbasi Halifesi Ebü Ca'fer el-Mansûr döneminde ihdas edilen halifenin/devlet başkanının özel hazinesi olan Beytü'l-Mâli'l-Hassa kurumu tesis edilmiş başındaki sorumluya ise Hâzin-i Hass veya Hâzinu Beyti'l-Mâli'l-Hâssa, daha sonraları ise Sâhibu Beyti'l-Mâli'l-Hâssa diğer Türk-İslâm devletlerinde de devam ettirilmiştir. Zeki ve dürüst kişilerden seçilen ve saray hazinesinden sorumlu olan üst düzey saray memurlarından olan hazinedar, İslâm devlet teşkilatında Hâzinü'l-Mâl, Reisü Beytü'l-Mâl, Nâzıru Beytü'l-Mâl, Endülüs Emevîlerinde Hâzinü'l-Mâl, Fatımîler Hilâfeti'nde Sahibü Beytü'l-Mâl, Karahanlılarda Ağıç şeklinde tesmiye edilmekteydi. Hazinedar görevini ifa eden kişiler sultanların çok fazla güvendiği kişiler olması hasebiyle bazen ordu komutanlığı, sübaşılık ve devlet kademesinde daha yüksek görevlere getirilebilmekteydiler. Erdoğan Merçil, "Hazinedar", *DİA*, 17, İstanbul 1998, s. 141-143; Merçil, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, s. 169-172.

⁵⁶ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 261; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 57.

⁵⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 93-94; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 262; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 249-250; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 315; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 76-77; Kayhan, "Azerbaycan Atabegleri İldenizliler (1141-1225)", s. 771; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 57; Taşcı, "Irak Selçukluları (1119-1194)", s. 408.

Bikemzâ Savaşı'nda bozguna uğrayan Mes'ûd el-Bilâlî ve Turşek el-Muktefî Bağdâd'dan uzaklaşarak İbn Hubeyre'ye ait olan Vâsit iktâlarına saldırdılar. Bu durum üzerine 25 Şaban 549/4 Kasım 1154 tarihinde Mes'ûd el-Bilâlî üzerine sefer düzenleyerek onu hezimete uğrattı ve muzaffer bir şekilde Bağdâd'a rücu etti. Elde ettiği muvaffakiyetlerinden dolayı Halife el-Muktefî Liemrillâh, ona “*Sultânu'l-İrâk Melikü'l-Cüyûş*” unvanlarını verip onan sarık ve gömlekten oluşan hil'ât taktim etti. Abbâsî Hilâfeti ordusu karşısında alınan bu hezimet ile Irak'taki Selçuklu hâkimiyeti bitme noktasına geldi. Bu durum zaten iç meseleler ve kendine itaat etmeyen emîrler nedeniyle halet-i ruhiyesi bozulan ve sıhhati bozulan Sultân Muhammed'in Halife el-Muktefî Liemrillâh'ı cebren kendisine itaat ettirerek adına hutbe okutması için zorlama fikrine kapılmasına neden oldu.⁵⁸

III. Bağdâd Kuşatması (552/1157)

Abbâsî Hilâfeti'nin Irak'taki Selçuklu varlığına son verme teşebbüslerinde olduğu gibi Bikemzâ Savaşı'nda da başarılı olması, Irak Selçuklu Devleti aleyhine Irak bölgesinde toprak, saygınlık ve otorite sağlaması, Sultân Muhammed'in bu tehlikeli durumu bertaraf edebilmek için harekete geçmesine neden oldu. Abbâsî halifesi el-Muktefî Liemrillâh ayrıca tahta çıktığı andan itibaren Emîr Hasbey Belengirî'yi öldürtmesi bahane edilerek Irak Selçuklu sultânı Muhammed adına hilâfet merkezi Bağdâd'da hutbe okutmadı. Selçuklu iktâlarına el koyduğu yetmiyormuş gibi saltanatta hak iddiacısı olarak karşısına Süleymânşâh'ı çıkararak Abbâsî halifesi el-Muktefî Liemrillâh ile karşı karşıya gelmenin artık kaçınılmaz olduğuna kanaat getirdi. Daha önce Bağdâd şahnesi Mes'ûd el-Bilâlî ve diğer Selçuklu emîrlerinin tavsiyelerine kulak asmayan Sultân Muhammed, kendine tâbi olan Selçuklu emîrlerinin de Bağdâd'a yürümesi için onu “*Zira orası memleketin merkezi, baba ve atalarının başkentidir. Eğer sen kendin oraya gidersen senin önünde kimse duramaz ve seninle boy ölçüşmek kimsenin elinden gelmez*”⁵⁹ şeklindeki sözlerle cesaretlendirmeleri üzerine 30.000 kişilik ordusu ile Abbâsî Hilâfeti'nin merkezi olan Bağdâd üzerine hareket ederek Zi'l-Hicce 551/Ocak-Şubat 1157 tarihinde Ba'kûba'ya geldi. Mûsul Zengî atabeyi Kutbeddîn Mevdûd (قطب الدين مودود) dan yardım talep etmesi üzerine nâib Zeyneddîn Alî Küçük komutasında olan ordu Sultân Muhammed'e yardım için harekete geçirildi.⁶⁰ Bu dönemde Gürcüler ile

⁵⁸ İbnü't-Tıktakâ, Ebû Ca'fer Safiyeddîn Celâleddîn Muhammed b. Tâceddin Ebû'l-Hasan Ali b. Tabâtâbâ el-Hasenî el-Alevî (709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fi'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Devleti'l-İslâmiyye: el-Fahrî Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258*, trc. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016, s. 218; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 256-257; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 284-285; Emîn, *Târîhu'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 112; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 142; Hañçabâ, “Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 58

⁵⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, s.427; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 218-221; Sevim - Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 337; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 80-81; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûkî*, s. 142; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-Abbâsiyye”, s. 330.

⁶⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 256-257; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 224; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250;

mücadele halinde olan Azerbaycan atabeyi Şemseddin İldeniz, Gürcü saldırılarını ileri sürerek Azerbaycan'dan ayrılmazken Oğuz tehlikesi dolayısıyla Emir İnanç Bey'de Rey'de kalarak Sultan Muhammed'in Bağdad seferinde iştirak etmediler.⁶¹

Halife el-Muktefi Liemrillâh, Selçuklu cephesinden uzun zamandır böyle bir harekât beklediğinden dolayı işe ve asker temini için hazırlıktıydı. Bunlara ek olarak şehrin surlarını tadil ve tahkim ettirmiş, çevresindeki hendekleri tevsî ettirmiş, asker ve silah toplamaya devam etmişti. Bu tedbirlere ilaveten savaş gemileri yaptırmış ve Dicle Nehri'nde bulunan gemileri sarayın önünde topladıktan sonra, saray ile nehri birleştiren köprüyü tahrip ettirerek herhangi bir saldırı karşısında burayı güvende tutmayı amaçlamıştır. Dâru'l-Hilâfe'yi çevreleyen surları tadil ve tahkim ettirmiş, gerekli yerlere mancınık ve okçuların yerleştirilmesini sağlamıştır. Kuşatmadan kurtulmak için gerekli olan mancınık ve arrâdeleri hazırlayarak bunlarda kullanılması için Bağdad'da bulunmayan taşları çevreden temin ettirmiştir. Kurulan 270 adet mancınık ve arrâdeden sadece birisini 40 kişi kullanmaktaydı. Dicle Nehri'nin batı yakasında bulunan halkın ve değerli eşyalarının nehrin doğu tarafındaki surlarla çevrili Dâru'l-Hilâfe'ye taşınmasını, buraya erişimi sağlayan köprülerin ve Dicle Nehri'nin batısında bulunan Kasr-ı İsa, el-Murabbaa, el-Kurayya, el-Müstecide ve en-Necmî gibi kasırların Selçuklu ordusu tarafından istimal edilmesini engellemek için 15-16 Muharrem 552/27-28 Şubat 1157 tarihinde tahrip ettirmiştir. Bu tarihte Halife el-Muktefi Liemrillâh, münadiler vasıtasıyla hiç kimsenin batı tarafında bulunmaması gerektiğini duyurdu.⁶²

Halife el-Muktefi Liemrillâh ve vezîri İbn Hubeyre Selçuklu ordusunun yaklaşması üzerine Irak'ın muhtelif vilayetlerinde bulunan tâbi emirlere haber göndererek muhtemel kuşatmayı bertaraf etmek için hilâfet ordusuna asker

---

Hüseyin Ali Dakuki, *Kuzey Irak'ta Atabegler Hakimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umûmî Türk Tarihi Kürsüsü, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 1975, s. 111; Zetterstéen, "al-Muktafi li-Amr Allah", s. 543; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 89-90; Hüseyin Kayhan, "Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz", *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 28/1, İstanbul 2018, s. 51; Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 675; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 80; Emîn, *Târîhu'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 112; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 142; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 330-331; Hançabab, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffar Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 59.

⁶¹ Hüseyin, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 94; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 244; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 216; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 159; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz", s. 51; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81.

⁶² İbnü'l-Esir, İzzeddin Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (630/1233), *et-Târîhu'l-Bâhr fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, nşr. Abdulkâdir Ahmed Tuleymât, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Kâhire 1963, s. 113 İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 257-258; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 285; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 90-92; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 216-217; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 331-332; Hançabab, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffar Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 59-60.

göndermelerini istediler. Bu teklife sadece Vâsıt emîri Kutluğ Bars müspet cevap verirken Kutluğ Bars'ın şehri terk etmesi ile buraya hâkim olan Basra emîri Erkuş (أرقش), Hille'yi ele geçiren Mühellil ve Batiha emîri Berd b. Muzaffer halife el-Muktefi Liemrillâh ve veziri İbn Hubeyre'nin yardım taleplerini geri çevirdiler. Ayrıca Vezîr İbn Hubeyre'nin yardım talebini askerinin yetersizliğini bahane ederek geri çeviren Bedr b. Muzaffer, İbn Hubeyre'ye güven duymadığı için kuşatma esnasında Sultân Muhammed'in talebi ve idare ettiği yerlerin iktâ' menşûrunu elde ettiği için kuşatmaya yardımcı olması için gemiler ile yardım gönderdi. Ayrıca Selçuklu ordusuna yardım etmesi için Dubeys b. Sadaka el-Mezyedî'de 2.000-3.000 asker gönderdi.⁶³

Halife el-Muktefi Liemrillâh ve vezîri İbn Hubeyre'nin aldığı yerinde tedbirler Dâru'l-Hilâfe surlarının kuzeyinde kaim olan Bâbu's-Şemmâsiyye'de bulunan Sultân Muhammed tarafından bilindiği için kendisinde Bağdâd'ın kolaylıkla ele geçirilmeyeceği fikri hasıl olmaya başladı. Bu nedenle şehri muhasara altına almaya başlamadan önce hem taht müddeileri hem de isyan eden emîrleri itaat altına almadan böyle bir harekâta girişmek istemediği için saldırı emri vermeden önce Halife el-Muktefi Liemrillâh'a gönderdiği mektupta "*Kendisine sadık bir köle ve tek isteğinin hutbelerde adının okunmasını olduğunu, bunun gerçekleşmesiyle birlikte hemen geri döneceğini*" ifadelerine yer vererek halife ile savaşmak istemediğini bildirdi. Sultânın ifadelerinden anlaşılacağı üzere Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın dînî hâkimiyetini kabul etmekle birlikte taht kavgasında kendinden başkasına destek vermemesini, kendi adına hutbe okutturulduğu takdirde geri gidebileceği ve Irak gelirlerini Abbâsî Hilâfeti'ne bırakmak niyetinde olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁴ Halife el-Muktefi Liemrillâh ise sultânın bu talebinin Bağdâd'a gelmeden önce elçi teatisi ile halledilebileceğini ancak ordu ile Bağdâd'a gelinmesi nedeniyle bu işin ancak Hemedân'a geri gitmesi ve daha sonra elçi göndermek suretiyle halledilebileceğine yönelik kanaatini cevabî mektubunda "*Hemedân'a dönmesini ve bu konu görüşülünceye kadar orada beklemesini*" şeklinde dile getirerek muahede için öncelikle Hemedân'a dönmesi gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁵

⁶³ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 97; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 248; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 257; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 286; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 91; Hañabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 59.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 256; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 255; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Hasaneyn, *İrân ve'l-İrâk fi'l-Asri's-Selcûki*, s. 142; Hañabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 60; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

⁶⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, IX, s. 256; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 255; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 90; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Hañabay, "Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 60; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

Bu cevaptan anlaşıldığı üzere Halife el-Muktefi Liemrillâh, Sultân Muhammed'i oyalayarak zaman kazanmak istemekteydi. Halife el-Muktefi Liemrillâh ile yapılan bu görüşme neticesinde olumlu bir cevap alınamayınca yani adına hutbe okutulup meşrû Irak Selçuklu sultânı olduğu tasdik edilmediği taraflar arasında savaş kaçınılmaz oldu. Bâbu'ş-Şemmâsiyye'den ayrılan Sultân Muhammed, Dâru'l-Hilâfe'nin batı tarafında sur olmadığı ve kuşatmanın buradan daha kolay yapılacağı gerekçesiyle Dicle Nehri'nin batı tarafına geçti. Burada kendisini bekleyen Mûsul nâibi Zeyneddîn Alî Küçük ile buluşup saldırı hazırlıklarını tamamlayarak Tâc tarafından 20 Muharrem 552/4 Mart 1157 tarihinde harekete geçme emrini verdi ve Bağdâd müdafileri ok yağmuruna tutuldular.⁶⁶

Selçuklu ordusunun Bağdâd'ı kuşatmaya başlamasından sonra Sultân Muhammed'e itaatini göstermek ve Vezîr İbn Hubeyre'den intikam almak isteyen Basra emîri Bedr b. Muzaffer'in yardım için gönderdiği gemilerin Dicle Nehri'nde ilerleyerek Bağdâd'a yaklaştığı haberi müdafilere ulaşınca Vezîr İbn Hubeyre, Dicle Nehri'nin Hille'den gelen gemilerin Dâru'l-Hilâfe'nin önünden geçip Selçuklu kuvvetlerine ulaşmasına engel olmak için güneyinde bulunan gemileri harekete geçirerek yardımın Selçuklu kuvvetlerine ulaşmasına engelledi. Bu nedenle geri çekilmek zorunda kalan bu gemiler önce İsâ Kanalı'na oradan da Sarât Kanalı'na geçerek Dicle Nehri'ne ulaşmaya çalıştılar. Bu teşebbüslerinde muvaffak olmalarına rağmen çok vakit kaybetmeleri ve Hille'den gelen takviye kuvvetler ile Bağdâd'a saldırılarını şiddetlendirdiler. Ancak hem Halife el-Muktefi Liemrillâh ve veziri İbn Hubeyre'nin burada aldığı tedbirler sayesinde hem de halktan müdafaaya destek verenler büyük bir direniş sergilediler. Bu direnişle gemilerin kahir ekseriyeti battı ve üzerlerinde bulunan askerler boğuldular. Şehrin güneyinde mezkûr mücadele verilirken savaşın başladığı andan itibaren Dâru'l-Hilâfe'yi saldırılardan korumak için Dicle Nehri'nin batı kısmında bulunan Selçuklu karargâhına gemiler ile saldırılar düzenleyen Halife el-Muktefi Liemrillâh başarılı sonuçlar elde etti.⁶⁷

Savaş öncesi hazırlıklarında ve savaş esnasında Abbâsî Hilâfeti'nin zaferi için etkili rol oynadığını gördüğümüz Halife el-Muktefi Liemrillah'ın vezîri İbn Hubeyre, Dâru'l-Hilâfe'ye gıda sevkiyatının durma noktasına gelmesi, şehirde

⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 256; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 255; Dakuki, *Kuzey Irak'ta Atabegler Hakimiyeti*, s. 111-112; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 92-93; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217; Emin, *Târihu'l- 'Irak fi'l- 'Asri's-Selcûkî*, s. 112; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Hasaneyn, *Îrân ve'l- 'Irâk fi'l- 'Asri's-Selcûkî*, s. 142; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 60; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

⁶⁷ Hüseyinî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye*, s. 96; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 255-256; İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhr fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsul*, s. 114; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 256; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 228; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 286-287; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 93-94; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217-218; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81-82; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 60-61; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

fiyatların fahiş oranlara yükselmesi ve bahusus 3 Safer 552/17 Mart 1157 tarihindeki savaşta çok sayıda Abbâsî Hilâfeti askerinin Selçuklu askerleri tarafından öldürülmesi üzerine askerlere maaş yerine tahıl ambarlarında bulunan erzak dağıtıp, onların da bu tahılı halka satarak nakde çevirmesi üzerine şehirde iktisadî bunalım yaşanmasını önüne geçmeye çalışmıştır. Gıda eksikliği ve iktisadî bunalım meselesini bu şekilde halleden İbn Hubeyre, muhasaranın başarısız olması için Selçuklu ordusunu bölmek amacıyla Selçuklu emîrleri ile gizlice haberleşmek suretiyle bu emîrlere çeşitli hediye ve para göndererek Halife el-Muktefi Liemrillâh'ın iyi niyetinden bahsedip mücadeleden vazgeçmelerini istedi.⁶⁸ Emîrlere hediye ve para göndererek halifenin İslâm dünyasındaki kutsal yerini hatırlatarak onlara;

“Siz sultânın yakın adamlarısınız. Kendisine herkesten daha çok nasihatlerde bulunabilirsiniz. Sultânın halifeye karşı nasıl meydan okuduğunu, ona karşı nasıl isyan ettiğini, Bağdad hakkında nasıl kendisi ile münakaşa ettiğini ve rekabet ettiğini görüyorsunuz. Bağdad ki, Dâru'l-Hilâfe'dir. Ehli Beyt'ten kalan eserlerin saklandığı yerdir. Hâlbuki onun elinde bulunan memleketler geniş, köleleri, malları ve serveti çok fazladır. Ona geri dönmesi için nasihat ederseniz ve o da buna uyarsa Emîrü'l-Mü'mînîn onun iyi niyeti ve sadakatinden emin olup, rahatlar. Sultân da isteğine kavuşur, Emîrü'l-Mü'mînîn'in teveccühünü kazanarak, gözüne girer ve Allah katında derecesi yükselir. Şunu da biliniz ki, Emîrü'l-Mü'mînîn sizden lütuf ve ihsanını kesmez; siz uzak ve yakında olsanız bile lütuf ve ihsanıyla yine sizleri taltif eder. Şayet Sultân Bağdad'ı ve Irak'ı sizin yardımınızla istilâ ederse, ihtiyacı kalmayacağı için sizden ayrılır ve pişman olursunuz. Emîrü'l-Mü'mînîn de sizden lütuf ve ihsanını keserek, hiçbir zaman size iltifat etmez. Birçok belalara ve musibetlere maruz kalırsınız.” şeklinde ifadeler içeren bir mektup gönderdi.⁶⁹

İbn Hubeyre, Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz ile irtibata geçerek onu Melikşâh ya da Melik Arslânşâh ile Hemedân'a hareket etmesi konusunda cesaretlendiriyordu. İbn Hubeyre'nin bu girişimi sonuçsuz kalmamış aralarında geçen bu yazışmanın sonucunda Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz yanına Melikşâh'ı alarak Hemedân üzerine harekete geçti.⁷⁰ Kuşatmanın şiddetle devam

⁶⁸ Hüseyî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 95-96; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fî't-Târih*, IX, s. 256-257; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 256; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 229; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 94; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 217-218; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 332-333; Hançabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 61; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

⁶⁹ Hüseyî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s. 95-96; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 218; Kayhan, “Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz”, s. 51-52; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fî Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 333; Hançabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebü'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 61-62.

⁷⁰ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 290; Bundârî, *Zubdetü'n-Nusra ve Nuhbetü'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 228; Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 42; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 249; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Sevim -

ettiği sırada Bağdâd da iâşe sıkıntısı kendini göstermeye başladı.⁷¹ Tüm bunlar yaşanırken gelen bir elçi, Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz ve Melikşâh'ın Hemedân'ı ele geçirerek muhalif olanların hapsedtirildiği haberi geldi.⁷² Melikşâh, Halife el-Muktefi Liemrillâh'a bir mektup göndererek;

“İldeniz ve bütün askerlerim toplanıp İnanç'ın üzerine yürüdük ve onu kaçırtık. Askerlerinin büyük bir kısmı bize katıldı. Muhammed'in emîrlere, 20 gün içerisinde buraya gelmemeleri halinde mallarına el koyacağımızı söyledik. Bunun üzerine çok sayıda asker bize katıldı. Bunlardan bir emîri 3 bin atıyla Kirmanşâh'a gönderdik. Eğer bize izin verirseniz Bağdad'a, emir verirseniz Mûsul'a gideriz.” şeklindeki teklif sundu.⁷³

Hemedân'dan gelen haberler üzerine hem Sultân Muhammed hem de aileleri Hemedân'da bulunan Selçuklu askerlerinin halet-i ruhiyeleri bozuldu ve savaşa istekleri azaldı. Ancak Vezîr Ebû'n-Necib el-Asam Dergüzinî, Müstevfi Raziyeddîn Ebû Sa'd el-Havâfî, Nâibü'l-Müstevfi Kemâleddîn Ebû'r-Reyyân, Mes'ûd el-Bilâlî, Atabey Ayaz, 'İzzeddîn Satmaz, Şerefeddîn Gerdbâzu, Mûsul nâibi Zeyneddîn Alî Küçük ve diğer emîrlere ile bir savaş divanı kuran Sultan Muhammed, Dicle Nehri'ni geçerek Daru'l-Hilâfe'ye genel bir saldırı yapma kararı aldı. Nehir üzerinde tahkim ettikleri köprüden geçerek saldırıya başlayan Selçuklu askerleri şiddetli fırtına nedeniyle Köprü'nün tahrip olması üzerine Dicle Nehri'ne düşerek boğuldular. Ayrıca İbn Hubeyre'nin Selçuklu emîrlere gönderdiği mektuplar haricinde hilâfet makamına bağlılığı ile biline Mûsul atabeyi Kutbeddîn Mevdûd'un ağabeyi Haleb Zengî Atabeyi Nüreddîn Mahmûd'un Zeyneddîn Alî Küçük'e mektup gönderip onu kınaması üzerine Mûsul Zengî Atabeyliği askerlerinde savaşa isteksizlik başladı. Bu durum üzerine Sultân Muhammed ile Mûsul nâibi Zeyneddîn Alî Küçük arasında güvensizlik baş gösterdi. Bu nedenle halet-i ruhiyesi bozulan Sultân Muhammed,

---

Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, s. 337; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 94; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 319; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Sümer, “Muhammed b. Mahmûd”, s. 550; Mirza Bala, “İl-Deniz”, s. 962; Kayhan, “Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz”, s. 52; Hañçabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 62.

⁷¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 258; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 94; Kayhan, “Irak Selçuklu Devleti”, s. 159; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 333; Hañçabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 61; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbâsî Hilâfeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 205.

⁷² Reşideddîn Fazlullâh, *Cami'ü't-Tevârih; Selçuklu Devleti*, s. 237; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, s. 257; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Kayhan, “Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz”, s. 52; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Mukâbele, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye”, s. 332-333; Hañçabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 62.

⁷³ İbnü'l-Esîr, *et-Târihu'l-Bâhr fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsul*, s. 114; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târihi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 287-288; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 220; Hañçabay, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, s. 62.

Zeyneddîn Alî Küçük'ü birkaç kere kendine ihanetle suçladı fakat Sultân Muhammed'i kendisine tâbi olduğunu, birlikte hareket ettikleri taktirde başarılı olabilecekleri ve Bağdâd'ı ele geçirebilecekleri konusunda onu ikna eden Zeyneddîn Alî Küçük, Sultân Muhammed'in son bir kere daha Bağdâd'a saldırı kararı almasına sebep oldu. Bu cümleden olarak Dicle Nehri'nin doğu yakasına geçip Daru'l-Hilâfe'yi kuşatma kararı alan Selçuklu kuvvetleri, nehri geçmek için yeni bir köprü kurdular, Sultân Muhammed, arkasında ihtiyat birliği için 300 kişi bırakarak askerleri ile birlikte karşı tarafa geçti. Fakat Mûsul nâibi Zeyneddîn Alî Küçük, Sultân Muhammed'in köprüyü geçmesinden sonra köprüyü kestirip Selçuklu karargâhını yağmalayarak Sultân Muhammed ve vezîri Ebû Necib Dergüzinî'nin ağırlıklarını alıp Mûsul'a avdet etti.⁷⁴

Sultân Muhammed'in bazı emîrlerinin ihanetine uğraması sonucunda 24 Rebîu'l-Evvel 552/6 Mayıs 1157 tarihinde muhasarayı kaldırarak ağırlıklarını orada bırakıp dönmek zorunda kaldı. Sultânın geri çekildiğini gören halk ve askerler Bağdâd'da bulunan Selçuklu sarayı Dâru'l-Memleke'yi yağmaladılar. Halife el-Muktefi Liemrillâh ise kuşatma sırasında taraf değişerek kendi yanında yer alan Türk emîrlere güvenmediği için onları Melikşâh'ın yanına gönderdi.⁷⁵ Tüm bu gelişmeler neticesinde Bağdâd'a gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan bu sefer sonucunda Abbâsî Hilâfeti'nin bölge üzerinde kurduğu hâkimiyeti tartışmasız kesinlik kazandı. Selçuklu askerlerinin kuşatmayı kaldırması üzerine Bağdâd ve çevresindeki yerleri hâkimiyet altına alan Halife el-Muktefi Liemrillâh ve Vezîr İbn Hubeyre, Bağdâd ve çevresinde takriben 200 yıl devam eden Büveyhî ve Selçuklu hâkimiyetini sona erdirdiler.⁷⁶ Başarısızlıkla sonuçlanan Bağdâd seferinin hemen

⁷⁴ Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Ustra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 231; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 257-258; İbnü'l-Esir, *et-Târihu'l-Bâhr fi'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsul*, s. 114; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk*, s. 290-295; Dakuki, *Kuzey Irak'ta Atabegler Hakimiyeti*, s. 112; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 94-95; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 220-221; Emin, *Târîhu'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 112; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 142; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 63.

⁷⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, IX, s. 258; Nişâbü'rî, *Selçuknâme*, s. 42; Kazvinî, *Târih-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 368; Mîrhând, *Târih-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 231; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 249; İbnü'l-Verdî *Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmatü'l-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer)*, s. 95; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 675; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz", s. 52; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 319; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Tan, *Tecâribü's-Selef'e Göre Irak Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki İlişkiler*, s. 228; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 333; Hançabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 62-63.

⁷⁶ İbnü't-Tiktakâ, *Kitâbu'l-Fahri fi'l-'Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Devleti'l-İslâmiyye*, s. 218, 220; William Muir, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall From Original Sources*, John Grant, Edinburg 1924, s. 585-589; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Zetterstéen, "al-Muktafi li-Amr Allah", s. 543; Kayhan, "Irak Selçukluları", s. 790; Kayhan, "Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri", s. 675; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 80; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 81; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 142; Mukâbele, "el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhü fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye", s. 333; Muhittin Kapanşahin, "Büyük Selçuklu

sonrasında Sultân Muhammed karşısına saltanat iddiası ile çıkan Melikşâh ve Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz'i etkisiz hale getirerek bu isyan girişimine son vermek için süratle Hemedân'a hareket etti. Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz ile mücadele etmeyi düşündüyse de bu sefer planını gerçekleştirmedi.⁷⁷ Sultân Muhammed'in hükümdarlığı boyunca gerek içte gerekse dışta yaşadığı mücadelecilik ortamı onu oldukça yorgun düşürdü ve yakalandığı verem hastalığı sonucunda bir sürede bu hastalık ile mücadele etmek zorunda kaldı ve 554/1159-1160 tarihinde Hemedân'da vefat etti.⁷⁸

Sonuç

Büyük Selçuklu sultânı Muhammed Tapar'ın vefat etmesinin ardından oğlu Sultân Mahmud ve kardeşi Horasân meliki Sencer arasında gerçekleşen Sâve Savaşı sonucunda Sultân Mahmud amcası Sencer'e yenilmiş ve bu savaş sonucunda yapılan anlaşma doğrultusunda Sultân Sencer, yeğeni Sultân Mahmûd'a hâkim olduğu Horasân bölgesinin batısındaki topraklarda Irak Selçuklu Devletini kurdu. Bu devletin kurulmasıyla birlikte Abbâsî halifeleri Sultân Tuğrul döneminde Büyük Selçuklu Devletine devrettikleri dünyevî yetkilerini geri alabilmek adına aradıkları uygun ortamı buldular.

Irak Selçuklu devleti kurulduğu andan itibaren Selçuklu meliklerinin saltanat üzerindeki hak iddiaları sebebiyle giriştikleri mücadele ortamına sahne olmuştur. Bu ortam Abbâsî halifeleri tarafından bizzat desteklenerek güçlü bir Selçuklu Devleti ya da güçlü bir Selçuklu sultânındansa birbirleri ile mücadele halinde olan ve dolayısıyla etrafında olup biten gelişmeleri takip edemeyen bir Selçuklu tercih ediyorlardı. Irak Selçuklu Devleti döneminde Abbâsî Hilafetinden ilk fiili harekete geçen Halife el-Müsterşid Billâh oldu. Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd ile Abbâsî halifesi el-Müsterşid Billâh arasında meydana gelen Daymerk/Daymerc Savaşı ile

Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri", *History Studies*, 4/4, Kasım 2012, s. 212; Haççabay, "Abbâsîler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)", s. 62-64.

⁷⁷ Nişâbüri, *Selçuknâme*, s. 42; Ahmed b. Mahmûd, *Selçuknâme*, s. 250; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz", s. 52.

⁷⁸ İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, s. 319; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi'l-Târîh*, IX, s. 284; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, s. 437; Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, s. 254; Kazvînî, *Târîh-i Güzide*, trc. Öztürk, s. 369; Mîrhând, *Târîh-i Ravzatü's-Safâ fi Sîret'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye*, s. 233; el-Hüseynî el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, s. 149; İbnü'l-Verdî, *Târîhu İbnü'l-Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fi Ahbârî'l Beşer)*, s. 95; Şebânkârî, *Mecma'u'l-Ensâb fit-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, s. 92; Reşîdeddîn Fazlullâh, *Cami'ü'l-Tevârih; Selçuklu Devleti*, s. 240; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, s. 250; Merçil Müslüman *Türk Devletleri Tarihi*, s. 80; Gök, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, s. 95; Emîn, *Târîhu'l-'Irak fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 112; Öngül, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, s. 320; Öngül, *Irak Selçukluları*, s. 82-83; Mirza Bala, "İl-Deniz", s. 962; Kayhan, *Irak Selçukluları*, s. 218-221; Kayhan, "Irak Selçuklu Devleti", s. 160; Kayhan, "Irak Selçukluları (1120-1194)", s. 80; Kayhan, "Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz", s. 51, Sümer, "Muhammed b. Mahmûd", s. 550; Hasaneyn, *İrân ve'l-'Irâk fi'l-'Asri's-Selcûkî*, s. 142-143; Aydın, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri Abbasi Hilafeti İlişkileri (549-590/1038-1194)*, s. 206.

Abbâsî halifelerinin dünyevî yetkilerini geri elde edebilme arzularının haricinde Selçuklu Türklerini bölgeden çekip çıkarma emellerinin de açık bir ilanı oldu. Daymerk/Daymerc Savaşı sonrası Halife el-Müsterşid Billâh'ın Bağdâd'a döneceği sırada suikasta uğraması arından hilafet makamına gelen Râşid Billâh'ın Türk aleyhtarı bir tutum sergilemesi sonucu azledilerek yerine el-Muktefi Liemrillâh'ın geçirilmesi aslında Selçuklu Devletinin hâlâ Abbâsî Hilafeti üzerindeki gücünün bir göstergesidir. Yeni Abbâsî halifesi el-Muktefi Liemrillâh'ın Irak Selçuklu sultânı Mes'ûd'un ölümüne kadar tabiiyet statüsüne aykırı hareket etmediği ancak farklı gerekçeler ileri sürerek üstü kapalı da olsa Selçuklu aleyhtarı girişimlerde bulunduğu bilinmektedir.

Irak Selçuklu Sultânı Mes'ûd'un vefat etmesinin ardından Sultân Melikşâh gibi zayıf karakterli bir kimsenin Irak Selçuklu tahtına çıkması devletin içinde bulunduğu durumu daha da güç hale getirmekteydi ve Sultân Mes'ûd'un ölüm haberi Bağdâd'a ulaşır ulaşmaz Halife el-Muktefi Liemrillâh Selçuklu aleyhtarı bir politika izlemeye Bağdâd'da bulunan Selçuklu mallarına el koyarak Selçukluların Bağdâd şahnesi Mes'ûd el-Bilâlî'yi Tikrît'e çekilmeye mecbur bırakmakla başladı.

Tüm bu kötü gidişat üzerine Irak Selçuklu Devletinin kontrolünü üstlenmiş olan Emîr Hasbey Belengirî, Sultân Melikşâh yerine Irak Selçuklu Devleti tahtına Sultân Muhammed'i çıkarmayı uygun gördü. Sultân Muhammed tahta çıkar çıkmaz Emîr Hasbey Belengirî'yi tevkiif ettirip diğer emirlerin isyanlarını önleyebileceği düşüncesi ile gözdağı vermek amacıyla kesik başlarını dönemin güçlü emîr ve atabeylere göndermesiyle başta Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz olmak üzere emîrler kendisinden yüz çevirdi.

Abbâsî halifelerinin etkisi, emîrlerin gittikçe güçlenmesi, melik isyanlarının yaşanması ile geçen Sultân Muhammed döneminde gerçekleşen Bikemzâ Savaşı ise Irak Selçuklu sultânları ve Abbâsî halifeleri arasındaki ilişkilerin seyirinde bir dönüm noktası oldu. Abbâsî Halifeliği kazandığı bu zafer ile Selçuklu Türklerini bertaraf etme amacına bir adım daha yaklaşmış oldu. Yaşanan bu olumsuz gelişmeler üzerine Irak Selçuklu sultânı Muhammed Bağdâd üzerine harekete geçme kararı aldı. Bağdâd şehrinin muhasarası sırasında son derece etkili olduğu görülen Abbâsî vezîri İbn Hubeyre savaş esansında Selçuklu emîrlere çeşitli vaatlerde bulunarak onları halifelik tarafında çektiği gibi Azerbaycan atabeyi Şemseddîn İldeniz'i de yanına bir Selçuklu meliki alarak Irak Selçuklu başkenti Hemedân üzerine harekete geçmesi yönünde teşviklerde bulundu. Vezîr İbn Hubeyre'nin tüm bu girişimlerinin olumlu sonuçlanması neticesinde emîrlerinin ihanetine uğrayan Sultân Muhammed Bağdâd muhasarasını kaldırmak ve geri dönmek zorunda kaldı.

Sultânın bölgeden çekildiğini gören halk ve askerler Bağdâd'da bulunan Selçuklu sarayını yağmalamaya başladı. Irak Selçuklu Devleti adına başarısızlıkla sonuçlanan Bikemzâ Savaşı ve Bağdâd Muhasarası sonucunda Selçukluların Irak bölgesindeki nüfuzu sarsılırken Abbâsî Hilâfeti'nin mezkûr bölge üzerindeki

hâkimiyeti sağlandı. Bu durum daha sonra Abbâsî halifesi en-Nâsır Lidînillâh (622/1225) döneminde Irak'taki Selçuklu hâkimiyetinin sonlandırılması için ön hazırlık hükmündeydi.

Kaynakça

ACAR, Abdurrahman, "Selçuklu-Abbâsî Halifeliği İlişkilerine Genel Bakış", *İslâm Tarihi ve Medeniyeti, 6 – Abbâsîler, II*, nşr. Nahide Bozkurt – Mustafa Demirci, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 443-480.

AHMED B. MAHMÛD Bursalı İmamzâde (977/1596-1570), *Selçuknâme*, trc. Erdoğan Merçil, Bilgi Kültür Sanat, İstanbul 2012.

AKYOL, Hasan, "Irak Selçukluları", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, nşr. Refik Turan, Grafik Yayınları, Ankara 2012.

ALPTEKİN, Coşkun, "Irak Selçukluları", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII, Çağ Yayınları, İstanbul 1992, s. 295-350.

APAK, Âdem, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi: Abbâsîler Dönemi*, IV, Ensar Neşriyat, İstanbul 2013.

AYDIN, Yeliz, *Horasan ve Irak Selçuklu Devletleri-Abbâsî Hilafeti İlişkileri (429-590/1038-1994)*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2018, s. 1-265.

AYKAÇ, Mehmet, "İbn Hübeyre, Ebü'l- Muzaffer", *DİA*, 20, İstanbul 1999, s. 82-83.

BEZER, Gülay Ögün, "İldeniz, Şemseddin", *DİA*, 22, İstanbul 2000, s. 81-82.

BEZER, Gülay Ögün, "İldenizliler", *DİA*, 22, Ankara 2020, s. 82-84.

BOSWORTH, Clifford Edmund, "Saldjûkids", *EP*, VIII, Leiden - New York 1995, s. 936-959

BOSWORTH, Clifford Edmund, "The Political and Dynastic History of the Iranian World (A.D. 1000-1217)", *The Cambridge History of Iran, V - The Saljuq and Mongol Periods*, nşr. John Andrew Boyle, Cambridge University Press, Cambridge 1968, s. 1-202

BUNDÂRÎ, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra: Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi*, trc. Kıvameddin Burslan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2016.

ÇEVİK, Adnan, *Sultan Muhammed, Sultan Süleymanşah, Sultan Arslanşah Devrinde Irak Selçuklu Tarihi (548/572-1153-1176)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

DAKUKÎ, Hüseyin Ali, *Kuzey Irak'ta Atabegler Hâkimiyeti*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Umûmî Türk Tarihi Kürsüsü, Neşredilmemiş Doktora Tezi, İstanbul 1975.

DÛRÎ, Abdülazîz, "Bağdad", *DİA*, 4, İstanbul 1991, s. 425-433.

EL-HÛSEYNÎ el-Yezdî, Muhammed, *el-Urâza fi'l-Hikâyeti's-Secûkiyye: Selçukluların Hikâyesi*, trc. Mehmet Çalışkan, Selenge Yayınları, İstanbul 2020.

EMİN, Hüseyin Ahmed, *Târihu'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, Nuşûrâtü'l-Mektebetü'l-Ehliyye, Bağdâd 1385/1965

EŞKÛRÎ, Hasan Yûsufî – MENÛÇEHRÎ, Ferâmurz Hâc, “İbn Hubeyre”, *Dâ'iretü'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, V, Tehrân 1372/1993, s. 103-104.

GÖK, Halil İbrahim, *Musul Atabeyliği: Zengiler (Musul Kolu 1146-1233)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

HAMÎDÂN, İrşîd Yûsuf Râşîd, *Selâcikatü's-Şâm ve'l-Cezîre fî'l-Fetre ma Beyne H. 435-570*, el-Müessesetü's-Sahafiyeti'l-Ürdüniyye, Ammân 1409/1988.

HANÇABAY, Halil İbrahim, “Abbâsiler'in Son Dönem Vezirlerinden Ebû'l-Muzaffer Yahya b. Hübeyre (ö. 560/1165)”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 53, Aralık 2017, s. 45-72.

HASANEYN, Abdunna'im Muhammed, *İrân ve'l-'Irak fî'l-'Asri's-Selcûkî*, Dâru'l-Kitâbi'l-Lubnânî, Beyrût 1402/1982

HÜSEYNÎ, Sadreddîn Ebu'l Hasan Ali b. Nâsır b. Ali, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, trc. Necati Lügâl, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

İBN KESİR, Ebû'l-Fidâ İmâdeddîn İsmail b. Ömer (777/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye: Büyük İslâm Tarihi*, XII, trc. Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul 2017

İBNU'T-TIKTAKÂ, Ebû Ca'fer Safiyeddîn Celâleddîn Muhammed b. Tâceddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Tabâtabâ el-Hasenî el-Alevî (709/1309), *Kitâbu'l-Fahrî fî'l-Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Devleti'l-İslâmiyye: el-Fahrî Devlet İdaresi, Halifeler, Vezirleri Tarihi, 632-1258*, trc. Ramazan Şeşen, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2016.

İBNÜ'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed Cemâleddîn el-Bağdâdî (597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mulûk, Kuruluşundan XII. Yüzyılın İkinci Yarısına Kadar Bağdat ve Ebû'l-Ferec İbnu'l-Cevzî İçinde*, trc. Hüseyin Polat, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 219-457.

İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *el-Kâmil fî't-Târîh*, IX, trc. Ahmet Ağrakça- Abdülkerim Özaydın- Zülfikar Tüccar, Hikmet Neşriyat, İstanbul 2016.

İBNÜ'L-ESİR, İzzeddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Cezerî (630/1233), *et-Târîhu'l-Bâhr fî'd-Devleti'l-Atâbekiyye bi'l-Mevsil*, nşr. Abdulkâdir Ahmed Tuleymât, Dâru'l-Kütübi'l-Hadise, Kâhire 1963.

İBNÜ'L-EZRAK Ahmed b. Yûsuf b. Ali el-Fârikî (577/1181), *Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid: Meyyâfârikîn ve Âmid Târîhi (Artuklular Kısmı): Târîhu'l-Farikî*, trc. Ahmet Savran, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum 1992.

İBNÜ'L-VERDÎ, Ebû Hafs Zeyneddîn Ömer b. el-Muzaffer b. Ömer el-Bekrî el-Kureyşî eş-Şâfiî el-Maarrî (749/1349), *Târîhu İbnü'l- Verdî (Tetimmetü'l-Muhtasar fî Ahbâri'l Beşer): Bir Ortaçağ Şairinin Kaleminden Selçuklular, İbnü'l-Verdî'nin Târîh'inde Bulunan Selçuklularla İlgili Kayıtlar*, trc. Mustafa Alican, Kesit Yayınları, İstanbul 2014.

KAFESOĞLU, İbrahim, “Selçuklular”, *İA*, X, Eskişehir 1997, s. 353-416.

KANNAS, Bilal Mohammed, *Selçuklular Zamanında Bağdad Şehrinin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2021

KAPANŞAHİN, Muhittin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri”, *History Studies = Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, IV/4, Kasım 2012, s. 191-217.

KAPANŞAHİN, Muhittin, “Büyük Selçuklu Sultanları ile Abbasi Halifelerinin İlişkileri”, *History Studies*, 4/4, Kasım 2012, s. 191-218.

KAYHAN, Hüseyin, “Azerbaycan Atabegleri İldenizliler (1141-1225)”, *Yeni Türkiye*, 72 - *Kafkaslar Özel Sayısı – II*, Ankara, 2015, s. 769-787.

KAYHAN, Hüseyin, “Azerbaycan Atabeyliği'nin Kuruluşu ve Atabey İldeniz”, *İstanbul Üniversitesi Türkiyat Mecmuası*, 28/1, İstanbul 2018, s. 45-65.

KAYHAN, Hüseyin, “Irak Selçuklu Devleti”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti*, 10 - *Selçuklular*, nşr. Yusuf Ayönü – Mehmet Ersan, Siyer Yayınları, İstanbul 2018, s. 145-167.

KAYHAN, Hüseyin, “Irak Selçukluları (1120-1194)”, *Yeni Türkiye*, XX/84 – *Ortadoğu Özel Sayısı – III*, Ankara, 2016, s. 73-84.

KAYHAN, Hüseyin, “Irak Selçukluları”, *Türkler*, IV, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 786-794.

KAYHAN, Hüseyin, “Selçuklular-Abbâsî Halifeliği İlişkileri”, *Türkler*, IV, nşr. Hasan Celâl Güzel - Kemal Çiçek - Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 669-677.

KAYHAN, Hüseyin, *Irak Selçukluları*, Çizgi Kitapevi, Konya 2001.

KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750/1350), *Târih-i Güzîde (Zikr-i Pâdişâhân-i Selçukiyân)*, nşr. Erkan Göksu, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2015.

KAZVÎNÎ, Hamdullâh Müstevfî b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nâsr (750-1350), *Târih-i Güzîde*, trc. Mürsel Öztürk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

MAKDÎSÎ, George, “İbn Hubayra”, *EP*, III, Leiden – London 1986, s. 802-803.

MANSUROĞLU, Mecdud, “Candar”, *İA*, III, Eskişehir 1997, s. 24-25

MERÇİL, Erdoğan, “Hazinedar”, *DİA*, 17, İstanbul 1998, s. 141-143.

MERÇİL, Erdoğan, “Şahne”, *DİA*, 38, İstanbul 2010, s. 292-293.

MERÇİL, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2013.

MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklular'da Saraylar ve Saray Teşkilatı*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2011

MÎRHÂND, Mîr Seyyid Hamîdeddîn Muhammed b. Seyyid Burhâneddîn Hâvendşâh b. Kemâleddîn Mahmûd el-Belhî (904/1498), *Târih-i Ravzatü's-Safâ fî Sîret'l-Enbiyâ ve'l-*

Mülük ve'l-Hulefâ: Tabaka-i Selçûkiyye, trc. Erkan Göksu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

MİRZA BALA, Mehmedzade, “İl-Deniz”, *İA*, V/II, Eskişehir 1997, s. 961-964;

MUIR, William, *The Caliphate: Its Rise, Decline, and Fall From Original Sources*, John Grant, Edinburg 1924.

MUKÂBELE, Ma'an, “el-Vezîr 'Avneddîn b. Hubeyre ve Devruhû fi Mesânideti'l-Hilâfeti'l-'Abbâsiyye fi İstiâ'deti Nufûzihâ'z-Zemenî (H. 544-560/M. 1149-1170)”, *Mecelletu Câmi'atu Ummu'l-Kurâ li 'Ulûmi'ş-Şer'iyye ve'l-Luğati'l-'Arabiyye ve Âdâbihâ*, XVIII/37, Cumâdi's-Sânî 1427/2006, s. 309-351.

Murat Öztürk, “Selçuklu Emîri Hasbeg b. Belengirî”, içinde, Işın Demirkent Anısına, nşr. Abdülkerim Özeydin – vd., Dünya Yayıncılık, İstanbul 2008.

MÛNECCİMBAŞI Ahmed b. Lütfullah (1113-1702), *Câmiu'd-Düvel (Sahayif-ül-Ahbar Fi Vekay-il Asar)*, *Selçuklular Tarihi Horasan-ı Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, I, trc. Ali Öngül, Kabalıcı Yayıncılık, İstanbul 2017.

NÎŞÂBÛRÎ, Zahirreddîn (582/1187), *Selçuknâme*, trc. Ayşe Gül Fidan, Kopernik Kitap, İstanbul 2018.

ÖNGÛL, Ali, *Irak Selçukluları*, Çamlıca Basım Yayın, İstanbul 2018.

ÖNGÛL, Ali, *Selçuklular Tarihi, I: Büyük Selçuklular, Irak, Kirman ve Suriye Selçukluları*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2014.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Ahmedîliler”, *DİA*, 2, İstanbul 1989, s. 168-169.

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi ve Şahnelerin Taht Kavgalarındaki Rolü”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, I, Ülke Yayınları, İstanbul 2014, s. 477-504

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Büyük Selçuklular'da Şahnelik Müessesesi”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, II – Selçuklu Tarihi Medeniyeti: Tarih, Şehir ve Mimari*, (Ankara, 1-5 Ekim 2018), nşr. Semiha Nurdan – Muhammed Özler, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2022, s. 9-28

ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Muktefi Liemrillâh”, *DİA*, 31, Ankara 2020, s. 145-146.

ÖZTÜRK, Murat, *Irak Selçuklu Devleti Atabegleri*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2018.

PALABIYIK, Muhammed Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler, Devlet ve Saray Teşkilatı*, Araştırma Yayınları, Ankara 2002

RÂVENDÎ, Ebû Bekr Necmeddîn Muhammed b. Ali b. Süleyman (604/1207), *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, II, trc. Ahmed Ateş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

RENTERGHEM, Vanessa Van, “Social and Urban Dynamics in Baghdad During the Saldjûk Period (mid. XIth - mid. XIIth C.)”, *İslam Medeniyetinde Bağdat (Medînetü's-Selâm) Uluslararası Sempozyum*, (İstanbul, 7-9 Kasım 2008), I, nşr. İsmail Safa Üstün, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2011, s. 171-192.

REŞİDEDDİN Fazlullâh b. İmâdüddeve Ebû'l-Hayr Hemedânî et-Tabîb (718/1318), *Cami'ü't-Tevârih, Selçuklu Devleti*, trc. Erkan Göksu - H. Hüseyin Güneş, Selenge Yayınları, İstanbul 2010.

SEKMAN, Zeynep Hilal, *Horasan-Irak Selçuklularının Çöküşünde İdari Etkenler*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Tarih Anabilim Dalı Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı Neşredilmemiş Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

SEVİM, Ali - MERÇİL, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi: Siyaset, Teşkilat ve Kültür*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

SÜMER, Faruk, "Has Bey", *DİA*, 16, İstanbul 1997, s. 271-272.

SÜMER, Faruk, "Muhammed b. Mahmûd", *DİA*, 30, Ankara 2020, s. 549-550.

SÜMER, Faruk, *Khâşş Beg*", *EF*², Leiden 1997, s. 1097.

ŞEBÂNKÂREÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed (1358?), *Mecma'u'l-Ensâb fî't-Târîh (Hânedanlar Târîhi)*, trc. Fahri Unan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021.

TAN, Pınar Kaya, "Tecâribü's-Selef'e Göre Irak Selçukluları ve Abbâsî Hilâfeti Arasındaki İlişkiler", *Şarkiyat Mecmuası*, 40, (2020), s. 215-233.

TANERİ, Aydın, "Candar", *DİA*, 7, İstanbul 1992, s. 145-146

TAŞCI, Kemal, "Irak Selçukluları (1119-1194)", *İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi*, nşr. Halil İbrahim Gökbörü, Nobel Yayıncılık, Ankara 2020, s. 403-410

TURAN, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk - İslâm Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005⁹

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal: Büyük Selçukiler, Anadolu Selçukileri, Anadolu Beylikleri, İlhaniler, Karakoyunlu ve Akkoyunlularla Memlûklerdeki Devlet Teşkilâtına Bir Bakış*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988

YAZICIZÂDE Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Oğuznâme, Selçuklu Tarihi)*, (Giriş-Metin-Dizin), nşr. Abdullah Bakır, Çamlıca Basın Yayın, İstanbul 2017.

YÜREKLİ, Tülay, "XI. Yüzyıl Ortalarından Moğol İstilasına Kadar Tikrit", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 4/1, (Nisan 2018), s. 64-73.

ZETTERSTÉEN, Karl Vilhelm, "al-Muktafi li-Amr Allah", *EF*², VII, Leiden - New York 1993, s. 543-544.

ZETTERSTÉEN, Karl Vilhelm, "İbn Hübeyre", *İA*, V/2, Eskişehir 1997, s. 757.

ZETTERSTÉEN, Karl Vilhelm, "Muktefi", *İA*, VIII, Eskişehir 1997, s. 576.